

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

HISTORICKÝ ÚSTAV FILOZOFICKÉ FAKULTY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

SOCIÁLNÍ POMĚRY HORNÍCH DĚLNÍKŮ HLAVNÍHO HORNÍHO ZÁVODU
NA STŘÍBRO A OLOVO SV. KARLA BOROMEJSKÉHO (1880–1890)

Vedoucí práce: doc. PhDr. Josef Grulich, Ph.D.

Autor práce: Lenka Čiháková

Studijní obor: Anglický jazyk – Historie

Ročník: III.

2020

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Na Lavičkách dne 24. 7. 2020

.....
Lenka Čiháková

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Josefu Grulichovi PhD. za cenné rady a neuvěřitelnou trpělivost a pečlivost, se kterou vedl mou bakalářskou práci. Dále bych chtěla poděkovat archivářům ze Státního podniku DIAMO, jmenovitě paní Ing. Evě Zemkové za vstřícnost a ochotu, v průběhu mého bádání a zpracovávání pramenů. Závěrem děkuji své rodině, a to zejména svým rodičům, kteří mě během studia i psaní velmi podporovali a vycházeli mi ve všem vstříc.

Anotace

Tato bakalářská práce bude zaměřena na zpracování vybraných údajů z tzv. knih osazenstva, do kterých se zapisovali noví zaměstnanci tzv. Hlavního horního závodu na stříbro a olovo sv. Karla Boromejského v Příbrami. Za účelem přehledného zpracování údajů bude vytvořena databáze v programu Microsoft Excel. Klíčové pro výzkum bude pro studentku období mezi lety 1880–1890. K výzkumu využije zejména kvantitativní metody a metodu sondy. Hlavní důraz bude klást na zjištění doby pracovního poměru, věkové skladbě zaměstnanců a jejich rodinného stavu.

Abstract

This bachelor thesis is focused on the elaboration of chosen data from so called mining personell records, which were used for registration of new employees from the main mining enterprise for silver and lead of St. Karel Boromejský in Příbram. A database in Microsoft Excel will be created. The period between years 1880–1890 shall prove to be crucial for the research. Mainly quantitative method and a method of a probe will be used. The main emphasis shall be laid on the ascertainment of the time of employment, the age of employees and their marital status. The results will lead to a further research.

Obsah

I. Úvod	7
I. 1. Metodologie.....	8
I. 2. Prameny.....	9
I. 2. 1. Primární prameny.....	9
I. 2. 2. Sekundární prameny.....	14
I. 3. Literatura.....	15
I. 4. Zkoumaný region.....	20
II. Příbramští dělníci ve druhé polovině 19. století	24
II. 1. Databáze v programu Microsoft Excel.....	24
II. 2. Okolnosti uplatnění důlního personálu.....	28
II. 2. 1. Teritoriální původ.....	28
II. 2. 2. Pracovní poměr.....	34
II. 2. 3. Rodinný život.....	39
III. Mikrohistorická sonda do života horních dělníků	43
III. 1. František Vrátný.....	43
III. 2. Josef Dražan.....	46
IV. Závěr	48
V. Seznam pramenů a literatury	52
V. 1. Vydané prameny.....	52
V. 2. Nevydané prameny.....	52
V. 3. Literatura.....	52
VI. Seznam příloh	57
VI. 1. Tabulky.....	57
VI. 2. Mapy.....	57
VI. 3. Obrazové přílohy.....	57
VII. Seznam zkratk	58

I. Úvod

Předkládaná práce se zabývá problematikou sociálních poměrů zaměstnanců horního závodu na stříbro a olovo ve středočeském městě Příbram. Hospodářský a sociální vývoj prošel v průběhu 19. století významnými změnami. Pro první polovinu byla typická zejména vlna protoindustrializace a pomalý rozvoj ekonomiky, přičemž společnost byla převážně agrární. Postupně však docházelo ke změně, vzhledem k nastupujícímu procesu industrializace a rozvoji jak nových, tak původních průmyslových center. Tato fáze byla mimo jiné charakteristická přeorientováním zemědělského obyvatelstva na průmyslové, což bylo často doprovázeno migracemi¹. Tak docházelo k jevu, kdy do sekundárního sektoru hospodářství, do kterého patřilo hornictví, začaly proudit davy neprofesionálních dělníků. V poslední čtvrtině 19. století došlo k vytvoření jakéhosi „*nového typu dělnictva*“, který se skládal zejména z venkovanů. Ti byli pro práci v průmyslových oblastech přijímáni na základě fyzické zdatnosti, přičemž na jejich profesní odbornost se při výběru nebral ohled. Ve většině měli lidé pouze minimální vzdělání, čímž se vytvářela společnost dělníků, kteří vykonávali po dobu pracovního procesu pouze jeden druh práce. K profesionalizaci dělnictva docházelo postupně, až před zahájením první světové války.²

Ve výzkumu byl kladen důraz na zjišťování, do jaké míry na horní dělníky působily specifické modernizační procesy a jakým způsobem se změny promítly do jejich života. Na základě studia regionální a obecné literatury byly formulovány hypotézy, k jejichž prokázání se zkoumaly faktory, které vývoj ovlivnily. Jedním z hlavních témat se stalo sledování míry profesionalizace na nově nastupující zaměstnance. Hypotézou bylo, že nastupující zaměstnanci nebyli v oboru vzdělání, jelikož to nebylo horním závodem vyžadováno. Tyto premisy byly ověřovány právě za pomoci bohaté pramenné základny a odborné literatury, čímž se potvrdila nebo vyvrátila jejich pravdivost. Současně se ověřovalo regionálně zažité tvrzení, že většina zaměstnanců každý den migrovala ze svého bydliště do zaměstnání. S tím souvisel navazující výzkum teritoriálního původu zaměstnanců. Na závěr byla vytvořena sociální analýza dvou vybraných jedinců, kteří byli konfrontováni s výsledky výzkumu a budou zasazeni

¹ Na příkladu ostravské uhelné lokality se migrací obyvatelstva a následnému stavění kolonií věnuje například Martin JEMELKA, *Ostravské hornické kolonie: Představy a skutečnost (1850–1900)*, in: Kolektiv autorů, *Lidé a prostor v perspektivě*, Ostrava 2010, s. 36-39.

² Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Praha 2010, s. 35-37.

do dějinného vývoje. Cílem práce bylo popsat specifika vývoje průmyslového regionu, se zaměřením na místní pracovníky a následné srovnání výsledků s jinými pracemi a hledání odchylek.

I. 1. Metodologie

Možností, jakým způsobem sledovat vývoj dělnictva druhé poloviny 19. století, existuje mnoho. Oproti mnohým starším pracím, které se tuto sociální skupinu snažily spíše zobecňovat a nezabývaly se odchylkami, se novodobý výzkum posunul poznání kupředu. V poslední době se hojně využívají metodologická východiska, která v sobě kombinují hospodářské a sociální dějiny, s důrazem na mikrohistorii a každodennost. Jak poukazuje Milan Myška, hospodářské dějiny sdílí metodologické postupy s obecnými historickými vědami.³ Sociální dějiny jsou spojovány vzhledem k úzké provázanosti. Lze říct, že hospodářský život je důležitou silou společenských poměrů, které ovšem ovlivňují hospodářství. Základním východiskem studia, které se využívá už od 19. století je metoda vědecko-kritická. Do popředí se obvykle staví zejména kvantitativní způsob zkoumání ekonomického růstu v delší časové rovině, jeho zákonitosti a komparace rysů s ostatními oblastmi vývoje.⁴ Velmi oblíbené je také studium dílčích procesů v období mezi 18. a 19. stoletím (protoindustrializace, industrializace). Ačkoliv se hospodářské dějiny úzce pojí se sociálními, o jejich přesné definici a způsobu uchopení se vede spor už od konce 19. století. Problematickým bylo zejména určení jakéhosi těžiště oboru. O její rozmanitosti svědčilo vytváření nejrůznějších témat, jakými byly například dějiny tříd a skupin, dějiny mentalit, studium sociálních hnutí a protestů.

Jedním z obecně přijímaných vzorů a inspirací výzkumu je způsob pojetí oboru, jak ho vytvořil Jürgen Kocka. Do užšího rámce zařadil studium sociálních skupin a struktur, vývoj tříd, občanská hnutí a jejich konflikty. Širší výzkum naopak pojal jako sociálně historickou analýzu v kombinaci s vlastní interpretací teoretických dějin společenství.⁵ Dalším metodologickým východiskem je zkoumání dějin každodennosti,

³ Milan MYŠKA, *Problémy a metody hospodářských dějin*, Ostrava 2016, s. 5.

⁴ Zdeněk JINDRA – František SVÁTEK – Jiří ŠTAIF, *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin. O předmětu bádání, genezi a historiografii oboru*, Praha 1997.

⁵ Michaela ZÁVODNÁ – Petr KADLEC, *Přehled hospodářských a sociálních dějin českých zemí do roku 1989*, Ostrava 2018, s. 19.

do jehož konceptu spadá mikrohistorie.⁶ O prosazení tohoto specifického vědního směru se zasloužili němečtí historikové. Šlo o odchylku od obecných metod, které měly formu rekonstrukce hospodářských a sociálních procesů.⁷

Předkládaná práce se snažila metodicky navázat na starší způsoby výzkumu. V rámci hospodářských dějin se uplatnil kvantitativní způsob zpracování základního evidenčního pramene, a to do podoby souborné databáze v programu Microsoft Excel, která byla následně vyhodnocena za pomoci statistické analýzy. Výchozí data byla uváděna do kontextu obecného vývoje a proběhla komparace s ostatními průmyslovými středisky. Za pomoci mikrohistorických metod byla provedena rekonstrukce života dvou konkrétních zaměstnanců, při níž se využily dějiny každodennosti.

I. 2. Prameny

I. 2. 1. Primární prameny

Prameny, které umožnily zkoumat sociální aspekt vývoje zaměstnanců, byly uloženy ve dvou archivech. Záznamy o zaměstnancích horního závodu a stanovy podniku se nacházely ve státním podnikovém archivu DIAMO, který vlastní veškeré písemnosti, vytvořené za působnosti horního závodu. Pracovní a rodinný vývoj zaměstnanců stručně zachytila takzvaná *kniha osazenstva* (německy *Mannschaftsbuch*)⁸. Využívána byla zhruba od začátku 19. do poloviny 20. století. Od roku 1854 bylo podle nařízení horního zákona bezpodmínečně nutné využívat tento konkrétní typ písemnosti pro vedení záznamů o jednotlivcích. Do roku 1918 byly knihy vedeny v německém jazyce.

Zapisovali se sem veškerí noví zaměstnanci, přičemž u každého z nich byly zjišťovány konkrétní informace od nástupu do skončení posledního závazku, který vůči podniku měli. Součástí tak byly i údaje o vdovách a sirotcích po zemřelém zaměstnanci, kteří měli nárok na pobírání důchodu. Za působnosti horního závodu vznikly celkem tři druhy tohoto pramene. Dělili se podle povahy zaměstnání a podle typu pracovního úvazku. V rámci výzkumu se zpracovával první nejobsáhlejší druh tohoto dokumentu,

⁶ Milena LENDEROVÁ a kol., *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009.

⁷ Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj – problémy – úkoly*, Praha 2002, s. 26.

⁸ Pod stejným názvem byly označovány i poddanské soupisy.

který zahrnoval všechny plnohodnotné manuálně pracující zaměstnance, kterými byli horníci, důlní tesaři, důlní zedníci a další.⁹ Vnitřní struktura knih měla formu předtištěných tabulek, do kterých se ručně zapisovaly údaje (tabulka č. 1).

Každý pracovník měl vyhrazenou jednu kolonku na dvoustraně, rozdělenou do šesti sloupců na první straně a osmi sloupců na straně druhé. Do řádků se standardně vešlo pět zaměstnanců (obrázek č. 1). Jednotlivcům, kteří nastoupili vícekrát, nebyl uvolňován nový řádek, údaje o návratu se zaznamenaly do původního řádku, přičemž se řádek rozdělil čarou. Součástí složky byl i stručný popis osobních údajů, a to konkrétně údajů o manželce a dětech. Na popis pracovní náplně a způsoby důchodového zabezpečení se však kladl větší důraz. Pokud si zaměstnanec doplnil vzdělání a kariérně postoupil do vyšší funkce, záznamy o něm v původní knize končí a veškerá agenda se přenesla do knihy státních zaměstnanců. Součástí složky byl i stručný popis osobních údajů o manželce a dětech. Na popis pracovní náplně a způsoby důchodového zabezpečení se však kladl větší důraz.

⁹ Vladimír JEŽEK, *19 kapitol o březohorském rudním revíru*, Příbram 1981, s. 125.

Tabulka č. 1

Kniha osazenstva – evidované údaje (Příbram, 1880–1890)

Evidované údaje (německy)	Přepis do českého jazyka
<i>Name</i>	Jméno
<i>Geburtsort und Tag</i>	Rodiště a den narození
<i>Beigebrachte Urkunde</i>	Výuční list
<i>Zeit der Aufnahme: Tag, Monat, Jahr</i>	Doba nástupu do práce: den, měsíc, rok
<i>Kategorie bei der Aufnahme und nachfolgende Voruckunden</i>	Kategorie při přijetí a následné pracovní postupy
<i>Wurde assentirt; zum stehenden, zur Reserver oder</i>	Nalezl uplatnění; na stálo, jako rezerva nebo
<i>Als Militärurlauber in der Bergarbeit gestanden</i>	Jako voják ve výslužběalezl uplatnění v dole
<i>Zu den Waffen Übungen beurlaubt</i>	Propuštěn kvůli vojenskému cvičení
<i>Verheiratet; laut Bewilligung, mit</i>	Ženatý, podle povolení, s
<i>Kinder, Geburtstage und Namen</i>	Děti, data narození a jména
<i>Wurde provisionirt mit Bewilligung</i>	Byl penzionován se svolením
<i>Hat der Arbeit gedankt</i>	Zanechal práce
<i>Ist aus der Arbeit entlassen worden</i>	Byl propuštěn z práce
<i>Anmerkung</i>	Poznámka

Obrázek č. 1

Knih osazenstva – příklad zápisu informací o zaměstnancích (Příbram, 1882)

293

N. o. os. v. n.	Geburtsort und Tag	Relig. blosche Urkunde	Auf der Arbeit	Kategorie bei der Arbeit und sonstige Vorkerbungen	Wird bezahlt mit	Die Besondere in der Besondere genannt	Zu der Arbeit	Vorname mit	Nachname	Wache	Hier die Arbeit	In der Arbeit	Anmerkung
Cizák	Pilsen i. Herbst 1862		26. August 1862	Handlungslehre, Buchführung, etc.	300		300	300				300	
Cichola	Pilsen 4. Januar 1865		26. August 1862	Handlungslehre, Buchführung, etc.	300		300	300				300	
Chochola	Pilsen i. Herbst 1862		26. August 1862	Handlungslehre, Buchführung, etc.	300		300	300				300	
Chromý	Pilsen 16. Juni 1865		26. August 1862	Handlungslehre, Buchführung, etc.	300		300	300				300	
Cerník	Pilsen 27. Oktober 1865		26. August 1862	Handlungslehre, Buchführung, etc.	300		300	300				300	

Na tento pramen volně navazovala kniha tzv. *státních zaměstnanců středních technických kádrů*¹⁰, kam se zapisovali důlní dozorcí (štajgři), naddůlní a úředníci horního závodu, pracující v administrativě. Vzhledem k tomu, že se studie zabývala výlučně dolními vrstvami obyvatelstva, nebyl v předkládané práci tento pramen použit. V jistých úsecích se však prokázalo propojení těchto dvou knih. K tomu docházelo v případech, kdy se u konkrétního horního dělníka v místě vyhrazeném pro poznámku (německy *Anmerkung*) objevil nápis „*Vide! Mannschaftsbuch für Staatsdiener*“. Tento jev svědčil o postupné profesionalizaci osazenstva.¹¹ Příbramští důlní dělníci totiž měli možnost si při zaměstnání doplnit vzdělání, a to na dvouleté hornické škole. V tomto ohledu se jim vycházelo vstříc tím způsobem, že vyučování probíhalo odpoledne po práci. Jedinou podmínkou pro přijetí byla minimálně tříletá hornická praxe.¹² Po dokončení této školy postoupili do vyšší funkce, a byli vedeni jako *státní zaměstnanci*. Do třetího typu, tzv. *knihy nestátních zaměstnanců*, byli zapisováni veškerí učňové, studenti báňské akademie, kteří potřebovali splnit praxe a lidé, kteří byli u horního závodu zaměstnání na dobu určitou jako „*brigádníci*“. Evidovat se museli kompletně všichni, z důvodu pojištění, na které by měli nárok v případě úrazu. To znamenalo, že každý, kdo se nějakým způsobem angažoval u horního závodu, musel být pojištěn.

Základní pramen podává dostatečně přesné informace. Jeho výhodou jsou široké možnosti výzkumu, kdy lze zkoumat jak sociální aspekt vývoje, tak samotné dějiny podniku. Díky specifické formě zápisu bylo možno propojit knihy s dalšími podnikovými archiváliemi. Při spojování jednotlivců s matričními záznamy se však objevily problémy. V dnešní době už lze pouze spekulovat, z jakého důvodu se datum narození v knize osazenstva lišil od zápisu v matrice, nejpravděpodobnějším vysvětlením je možnost, že se chyby dopustil úředník horního závodu. Matriční záznamy byly totiž v 19. století přísně kontrolovány. Chyba spočívala v zápisu nesprávného měsíce (například místo června zapsán červenec) nebo o kompletní záměnu data. Knihy utrpěly vážnější materiální škody, když se je archiváři DIAMO nejspíš v osmdesátých letech 20. století rozhodli sešít do formátu velkých knih. Tímto neprofesionálním zásahem způsobili, že na několika místech na sebe stránky bezprostředně nenasazují a v místě příliš „*těsného*“ sešití jsou zčásti nečitelné. Výzkum naštěstí nebyl touto skutečností negativně ovlivněn.

¹⁰ Tamtéž, s. 96.

¹¹ J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK, *K profesionalizaci obyvatelstva českých zemí v 19. století*, Slezský sborník 93, č. 4, 1995, s. 293-305.

¹² V. JEŽEK, *19 kapitol*, s. 96.

Zčásti nečitelných bylo pouze 10 z celkového počtu 2038 zkoumaných záznamů o zaměstnancích.

K nastínění metodologického uchopení pramene přispěly studie, které byly publikovány ve sbornících. Obecně se tyto knihy začaly využívat ve výzkumech od padesátých let 20. století. Historikové si vybírali pouze dělnické knihy osazenstva, které následně zkoumali, což souviselo s dobovými trendy marxisticko-leninského diskurzu. Nejintenzivněji téma zpracovávala v osmdesátých letech Jana Brabencová.¹³ Ta podtrhla veškeré výhody a perspektivy budoucího výzkumu čistě na základě práce s knihami osazenstva, které zpracovávala kvantitativně do podoby databáze, jejíž výsledky následně hodnotila. Problém její práce byl ovšem v tom, že se podrobněji nezabývala porovnáním výsledků své studie s vývojem v Čechách.

I. 2. 2. Sekundární prameny

Doplňující prameny pro výzkum sociálních struktur se nacházely v SOA Praha a v Archivu hlavního města Prahy, a to konkrétně v databázích, které zpřístupňují digitalizované matriky narozených, oddaných a zemřelých. V rámci výzkumu se tyto prameny využívaly za účelem bližšího dohledávání zaměstnanců a zkoumání sociálního zázemí, ze kterého pocházeli. Matriční záznamy jsou základním zdrojem pro historickodemografický výzkum. Průkopníkem na jejich rozbor se stal Eduard Maur. Jeho studie z šedesátých a sedmdesátých let zpřístupnily českým historikům postupy francouzské historiografie.¹⁴

Povinné vedení tohoto pramene bylo pro monarchii zakotveno v dvorském dekretu ze dne 6. 10. 1770. O rok později byla zavedena čísla popisná na domech, čímž se vylepšil systém identifikace osob. Následně se roku 1781 matriky ustanovily jako veřejný pramen.¹⁵ Způsob vedení matrik se modernizoval, postupně se od ryze latinského zápisu přecházelo k zápisu v jazyce, kterým mluvil zapisující kněz (česky nebo německy) a rokem 1784 musela být pro každou ves založena samostatná matrika. Dále docházelo

¹³ Jana BRABENCOVÁ, „*Knihy osazenstva*“ *průmyslových podniků jako pramen při zkoumání migrace a pracovních poměrů dělnictva*, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1986, s. 377-394.

¹⁴ Eduard MAUR, *Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání*, HD 2, 1968, s. 72-83.

¹⁵ Týž, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, HD 6, 1972, s. 40-58.

k doplňování a přidávání dalších údajů, které se do matriky měly zapisovat. Pro Příbramsko ve zkoumané době to v matrikách narozených byly informace o datu narození a křtu, jméno křtícího, jméno pokřtěného, vyznání, pohlaví, původ, místo a číslo domu, bývalé panství, okresní úřad, kraj, dále jméno a bydliště porodní báby, jméno otce a matky se základními informacemi o nich a jména a stav kmotrů. Záznamy byly zpravidla přesné a bez chyb, což bylo podmíněno zavedením pečlivých opatření, která měla zajišťovat jejich kvalitu. V tomto výzkumu sloužily matriční záznamy k doplnění informací o konkrétních zaměstnancích, čímž docházelo i k ověření přesnosti knih osazenstva. V mnohých případech se informace neshodovaly v roce narození, což svědčilo o nepřesnosti knih osazenstva.

Jako doplňkový dokument, který sloužil k přiblížení procesu fungování tzv. bratrské pokladny, se využívaly její stanovy. Tato instituce byla plošně zakládána od konce 18. století. Starala se o zajišťování nemocenské výplaty, důchodů a příspěvků ve stavu nouze. Z provenience tohoto úřadu pocházelo mnoho normativních pramenů. Stanovy zahrnovaly nařízení, která byla odsouhlasena tímto úřadem a platila pro veškeré zaměstnance. Přínosné byly ve své podrobnosti a v přesném vysvětlování pojmů, které se ve stejné formě objevovaly v knihách osazenstva. Například objasňovala pojmy provize, nemocenské vysvědčení, povolení ke sňatku. V zapsaných nařízeních bratrské pokladny se odrazily i aktuální problémy, se kterými se pokladny potýkaly. Kupříkladu zde byla podrobná kapitola, která pojednávala o povinnosti všech členů bratrské pokladny nahlásit simulanty, kteří pobírali nemocenský plat, ale v civilu nevykazovali žádné známky nemoci. Takový záznam svědčil o dřívějším možném výskytu takového chování.

I. 3. Literatura

Hospodářské a sociální dějiny se jako vědní obor začaly formovat na přelomu 19. a 20. století. Existují však starší práce, které se teoreticky věnovaly hospodářské a sociální tematice. Mezi přední statistiky a topografy konce 18. a první poloviny 19. století se považuje například Jaroslav Schaller¹⁶, Johann Gottfried Sommer¹⁷

¹⁶ Jaroslav SCHALLER, *Topografie des Königreichs Böhmen. Achter Theil, Berauner Kreis*, Prag-Wien 1788.

¹⁷ Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen. Sechzehnter Band, Berauner Kreis*, Prag 1849.

či František Palacký.¹⁸ Jejich práce se vyznačovaly precizností při zkoumání pramenů a širokým časovým zaměřením, přičemž v rámci popisu historie oblastí brali v potaz i regionální literární díla. Vytvoření obecných příruček bylo předpokladem pro bližší bádání v oboru a možnost zaměřením se na užší témata. Stále však byl více oblíbený výzkum starších dějin, zejména středověkých a novověkých. O procesech 19. století začali historikové psát až od třicátých let. Z významných českých představitelů to byl jmenovitě Bedřich Mendl.¹⁹ Kvalita jeho děl spočívá zejména ve využití systematického výzkumu, v rámci kterého své poznatky konfrontoval s evropským vývojem. Dalšími odborníky na hospodářské dějiny 18. až 20. století se stali například Jan Klepl (lnářský průmysl) či Jindřich Šebánek (industrializace na Moravě). Výrazný boom zaznamenala historiografie hospodářských a sociálních dějin po roce 1948, kdy se k moci dostala komunistická strana. Jak se zmiňuje Milan Myška,²⁰ doboví historici vycházeli často z pozitivistických děl starších autorů, které se s větší a menší úspěšností snažili transformovat v duchu marxisticko-leninské propagandy. Důraz se kladl na studium dělnického hnutí, výrobních vztahů a obecném studiu makrostruktur.

Politická situace navíc neumožňovala pronikání západní historiografie do českého akademického prostředí. Někteří zahraniční autoři však zprostředkovávali moderní výzkumy prostřednictvím vlastních prací (Witold Kula, Jerzy Topolski, Jürgen Kuczynsky). K fenoménu doby se vyjádřil Jiří Matějček, jako k období, kdy sociální dějiny byly brány pouze za neurčitou spojku mezi dějinami dělnictva a klasikem Jürgenem Kuczynským.²¹ I přes nucená omezení a diktát ale vznikaly i kvalitní práce, ze kterých se čerpá dodnes. Jedním z mnoha příkladů byla kniha „*Vývoj obyvatelstva českých zemí 1754-1914*“ od Ludmily Kárníkové.²² Významně přispěla k rozvoji poznání jednotlivých sociálních vrstev obyvatelstva, včetně málo probádaných a dobově neoblíbených a tabuizovaných dějin „*vyšší společnosti*“ a učitelstva. Pro svůj výzkum využila zejména soupisy obyvatelstva a sčítací aparáty (od roku 1857). Přínos tkvěl v komplexním zhodnocení všech skupin obyvatelstva spolu s nastíněním vývoje demografického a socioekonomického. Na práci Ludmily Kárníkové, která tragicky zahynula při autonehodě, navázala Pavla Horská.

¹⁸ František PALACKÝ, *Popis království Českého*, Praha 1848.

¹⁹ Bedřich MENDEL, *Hospodářský vývoj Evropy*, Praha 1931.

²⁰ M. MYŠKA, *Problémy*, s. 34.

²¹ J. MATĚJČEK, *CLEO – Pracoviště historické sociologie, nebo sociologizující historiografie?*, *Historická sociologie* 1, 2001, s. 95-102.

²² Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva českých zemí 1754–1914*, Praha 1965.

Z významných dobových technických publikací se často zmiňuje „*Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*“ od Jaroslava Purše.²³ Autor v ní rozdělil průmyslovou revoluci do tří uzavřených období, která byla vázána na postupné pronikání parních strojů do výrobních odvětví. Opomenul však vzít v potaz vývoj obyvatelstva, který s revolucí úzce souvisel.

S uvolněním poměrů po roce 1989 se historikové začali odvracet od idealizovaných témat dělnických hnutí a pojetí obecných dějin. Nastala takzvaná krize hospodářských dějin, kterou blíže popsal polský historik Wojciech Morawski. Uvedl, že náhlý nezájem o hospodářské dějiny byl způsoben zejména přehnaným zaměřením se na dějiny dělnické třídy, které se do značné míry ideologizovaly. Uvolnění poměrů vedlo k možnosti výzkumu jiných oblastí, sociálních vrstev obyvatelstva, jako například podnikatelstva, Židů a vrstev inteligence při závodech. Přejímání zahraničních metod výzkumu vedlo k vytváření nových badatelských odvětví, jako například business history, mikrohistorii a dějinám žen. Jedním z prvních českých autorů, kteří byli ovlivněni západními směry výzkumu, byl Milan Myška. Ten částečně působil už v minulém režimu, stal se však politicky „*nepohodlným*“, tudíž musel s vydáváním mnohých svých děl počkat až do devadesátých let. Průmyslovou revoluci uchoopil jako soubor sociálních, ekonomických a demografických procesů, čímž nepřímo navázal na starší práce zahraničních autorů, například Ákoše Paulinyiho nebo Witolda Kulu.²⁴ V publikaci „*Problémy a metody hospodářských dějin*“ rozpracoval postupný vývoj historiografie oboru od éry pozitivismu do současnosti, čímž zároveň vyzdvihl i perspektivy oboru pro budoucí badatele.

Nutnost vytvoření nové souhrnné monografie, která by přezkoumala dosavadní marxisticko-leninské publikace, zaznamenali Zdeněk Jindra a Ivan Jakubec.²⁵ Snažili se postihnout všechny aspekty vývoje hospodářského sektoru se stručným přihlédnutím na sociální vývoj. Vycházeli z původních prací a hodnotili je z dnešního pohledu. I přesto, že práce v rámci popisu sekundárního sektoru důkladně popsala vývoj v kamenouhelných dolech, a to zejména na Ostravsko-Karvinsku, vývoji stříbrorudných dolů zde bylo opět věnováno pouze několik málo řádků. Ukázkově ale zhodnotili vývoj ekonomiky a jejích odvětví v celostátním a celoevropském kontextu.

²³ Jaroslav PURŠ, *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*, Praha 1973.

²⁴ Ákoš PAULINYI, *Průmyslová revoluce. O původu moderní techniky*, Praha 2002.

²⁵ Zdeněk JINDRA – Ivan JAKUBEC, *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2015.

Další přínosnou příručkou byly „*Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století*“ od Jozefa Faltuse a Václava Průchy, kteří zúžili hospodářský vývoj na základní faktografii, tudíž vytvořili jakousi vysokoškolskou učebnici.²⁶ U tohoto typu literatury ještě zmíním novou publikaci Michaely Závodné a Petra Kadlece, která se věnovala kompletnímu procesu formování oboru od nejstarších dob do roku 1989, ovšem bez přihlídnutí k dílčím průmyslovým regionům.²⁷

Obnovení zájmu o dělnickou třídu bylo komplikované. Historikové se tomuto tématu nechtěli věnovat, vzhledem k tomu, že se jim otevíraly mnohem „*zajímavější*“ možnosti výzkumu. O nutnosti přepracování dosavadních výzkumů se vyjádřil již zmiňovaný Milan Myška. Mnozí historici tudíž začali přezkoumávat a řešit procesy, které se pojily s vývojem obyvatelstva 19. století, brali přitom v potaz starší výzkumy, které se pokoušeli upravit. Souhrnný sborník „*Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia*“ obsáhl několik individuálních výzkumů současných autorů hospodářských a sociálních dějin. Přínosem bylo shrnutí dosavadních postupů a perspektiv vývoje dělnictva, což potvrzuje obnovení zájmu o dělnickou třídu, za využití novějších metod.²⁸ Součástí byla studie autorské dvojice Jiřího Matějčka a Jany Macháčové. Jedna z jejich nejúspěšnějších publikací propojovala jejich starší individuální výzkumy s obecně uznávanými pracemi, například s Ludmilou Kárníkovou. Velmi zdařile byl zpracován proces přeměny skupin obyvatelstva z agrárního na průmyslové a faktory, které změny způsobily. Problém této knihy byl ale v popisu průmyslových center. Pozornost spíše věnovali kamenouhelným revírům, přičemž o rudných revírech se zmiňují jen krátce. Na tuto mezeru ve výzkumu ovšem sami upozornili. Vedle líčení obecných dějin jsou také důležité práce, které z nich sice vycházejí, samy ale řeší konkrétní průmyslové lokality. Z novodobých autorů se zmiňuje Martin Jemelka, který zkoumal vývoj života obyvatel, kteří ve velkém měřítku migrovali do hornických kolonií na Ostravsku.²⁹ Ve svých výzkumech zajímavým způsobem propojoval vnější a vnitřní podněty, které ovlivňovaly specifický vývoj života v uzavřených oblastech a také komunikaci vedoucích kamenouhelných dolů s horními dělníky.

²⁶ Jozef FALTUS – Václav PRŮCHA, *Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století*, Praha 2003.

²⁷ Michaela ZÁVODNÁ – Petr KADLEC, *Přehled hospodářských a sociálních dějin českých zemí do roku 1989*, Ostrava 2018.

²⁸ Stanislav KNOB – Tomáš RUCKI (edd.), *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia*, Ostrava 2011.

²⁹ M. JEMELKA (ed.) *Ostravské dělnické kolonie I. Závodní kolonie kamenouhelných dolů a koksoven v moravské části Ostravy*. Ostrava 2011.

Z děl regionálních autorů, kteří se věnovali zkoumané problematice, se z éry pozitivismu často zmiňují zejména vyučující na příbramské báňské škole, a to konkrétně Josef Hrabák³⁰ a Julius Diviš³¹. Oba se zabývali zejména ekonomickými aspekty vývoje podniku a sociálním zabezpečením. Přínos jejich studií tkvěl ve vysoké odbornosti a zdatné zasvěcenosti v tématu, která byla podmíněna dlouholetou praxí v oboru. Oba patřili k renomovaným montánním specialistům. Poněkud laicky pojatá kniha Karla Valty ze třicátých let byla brána jako jakési shrnutí dosavadní literatury s důrazem na dobový kulturní rozvoj oblasti.³² Publikace obsahovala mnoho úryvků z již nedostupných prací starších montanistů, což z ní udělalo velmi užitečnou doplňkovou literaturu. Nevýhodou byla zhuštěnost textu, která způsobila nepřehlednost a nemožnost se dílčím tématům věnovat dopodrobna.

Další zdroje pro výzkum podniku pocházely z doby komunismu (1948-1989). Pozitiva se nabízela v poskytování informací o vývoji horního závodu od roku 1948, pro starší dějiny ovšem platilo to co samé pro Valtovu knihu, a to, že se jednalo výhradně o rešeršní práce.³³ Ze současných regionálních historiků se skloňuje zejména Jiří Majer, což byl autor celostátního významu a jeden z předních odborníků na dějiny hornictví.³⁴ Dále velmi ceněná je monografie *Příbram*³⁵, vydaná k výročí 800 let od založení města. Práce předkládala aktuální výzkumy kolektivu historiků a archeologů z regionu. Zkoumána byla demografická skladba obyvatelstva v průběhu let a postavení města v celostátním kontextu. Velkým přínosem práce bylo zhodnocení místních dějin hornictví v obecném měřítku.

³⁰ Josef HRABÁK, *Průvodce po Příbrami a okolí hlavně též po příbramských dolech*, Příbram 1893.

³¹ Julius DIVIŠ, *Státní doly na stříbro a olovo v Příbrami*, Příbram 1926.

³² Karel VALTA, *Po stopách utrpení a slávy hornictva na Příbramsku*, Příbram 1936.

³³ V. JEŽEK, *19 kapitol o březohorském rudním revíru*, Příbram 1981.

³⁴ Jiří MAJER, *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2013.

³⁵ Věra SMOLOVÁ a kol., *Příbram*, Praha 2017.

I. 4. Zkoumaný region

Pod správu Příbrami, která v 18. století byla součástí berounského kraje, spadaly obce Lazec, Trhové Dušníky, Občov, Německá Lhota, Orlov, Oseč, Březové Hory, Kozičín, Hamry, Zdaboř, Podlesí, Brod, Žežice, Vysoká Pec a Líha.³⁶ Ještě podle Františka Palackého bylo k roku 1848 území zhruba ve stejném rozsahu a celkově se zde nacházelo 1 064 domů s počtem 10 028 obyvatel, v samotné Příbrami to bylo 420 domů a 4 917 obyvatel.³⁷ Dynamická čtyřicátá a padesátá léta 19. století s sebou přinesla mnoho změn. Se vznikem obecní samosprávy v roce 1849 byly vytvořeny nové správní útvary, takzvané okresy, které měly nahradit původní kraje. Následujícího roku bylo gubernium nahrazeno c. k. místodržitelstvím a vzniklo sedm krajů, přičemž každý měl pod sebou ještě několik okresních hejtmanství. Jeden z těchto úřadů se nacházel v Příbrami.

Roku 1855 se počet krajů v Čechách zvednul na 13 a místní okresní hejtmanství se přejmenovalo na okresní úřad. Příbram se stala správním centrem a začala si volit představitele (do roku 1863 takzvaného purkmistra).³⁸ Na počátek druhé poloviny 19. století se promítla zejména éra bachovského absolutismu, která s sebou přinesla rozsáhlé kontroly, které měly za cíl odhalovat politicky nepohodlné zaměstnance z řad hornických úředníků. Typické pro okres bylo i zapojení do osvobozeneckých snah. Aktivně se prokazoval zájem o zrovnoprávnění Čechů a Němců. Po smrti Václava Hanky (1861), velkého propagátora představ o slovanské vzájemnosti, se v Příbrami konal smuteční průvod. Když byl roku 1862 z politických důvodů uvězněn Julius Grégr, město opět vyjádřilo svůj nesouhlas. Občané tak vyjádřili svůj názor na celostátní situaci a sounáležitost s českým národem. Takové chování znesnadňovalo práci vysokým představitelům, jelikož právě Příbram, jako jedno z hlavních průmyslových center Předlitavska mělo být reprezentativním vzorem ukázněnosti.

³⁶ J. SCHALLER, *Topographie*, s. 114-131.

³⁷ F. PALACKÝ, *Popis*, s. 268.

³⁸ V. SMOLOVÁ, *Příbram*, s. 288.

Tabulka č. 2

Počet domů v Příbrami a na Březových Horách podle *Retrospektivního lexikonu* (Příbram a Březové Hory, 1869–1910)³⁹

Lokalita	1869	1880	1890	1900	1910
Příbram	666	699	856	940	1 018
Březové Hory	258	301	358	407	428

Tabulka č. 3

Počet obyvatel v Příbrami a na Březových Horách podle *Retrospektivního lexikonu* (Příbram a Březové Hory, 1869–1910)⁴⁰

Lokalita	1869	1880	1890	1900	1910
Příbram	9 455	11 171	13 412	13 576	13 321
Březové Hory	2 787	3 710	5 124	5 543	5 104

Z hospodářského hlediska byla oblast již od středověku známa pro těžbu stříbrné rudy, nikdy ovšem nedosáhla množství srovnatelného například s Kutnou Horou. Navíc těžební aktivity silně ovlivňoval historický vývoj, kdy při jakémkoliv větším konfliktu musely doly buďto pozastavit nebo úplně zastavit důlní aktivity. Změna nastala v polovině 18. století, kdy se zaostalá habsburská monarchie snažila technicky vyrovnat Prusku. Začalo se značně investovat do zemědělství, hornictví a infrastruktury. Tento proces centralizace vytvořil ideální podmínky pro pronikání moderních zahraničních technik a průmyslu. S tím souviselo i zdokonalování mapovacích zařízení, díky nimž byla objevena rozsáhlá hlubinná ložiska stříbrné rudy v okolí Příbrami. Monarchie tudíž začala sponzorovat tuto oblast, aby zajistila bezproblémový provoz. S modernizací průmyslového sektoru docházelo i k přeměně sociálního systému horních dělníků.

Už v druhé polovině 18. století se u podniků začínaly zakládat takzvané hornické pokladny, do nichž zaměstnanci přispívali určitým finančním obnosem, který jim byl

³⁹ *Retrospektivní lexikon obcí československé socialistické republiky 1850–1970*, díl 1, svazek I., Brno 1978, s. 180-181.

⁴⁰ Tamtéž, s. 180-181.

vyplacen v hmotné nouzi nebo jako příspěvek k důchodu. Společnost si uvědomovala nenahraditelnost jejich zaměstnání, tudíž měli nárok na využívání zaměstnaneckých výhod. Jednalo se například o uvolnění z vojenské služby (až do dvacátých let 19. století)⁴¹ a osvobození od placení daní ze mzdy. O vzrůstajícím ekonomického významu v oblasti svědčil i proces reorganizace státní báňské správy, která do Příbrami umístila roku 1850 jedno ze čtyř báňských hejtmanství (další v Chomutově, Plzni a Kutné Hoře), pod které spadaly lokální hornické aktivity. Roku 1872 tyto úřady zanikly a byl vytvořen jeden centrální báňský úřad v Praze. Stále bylo patrné, že liberalizace průmyslu nebyla doprovázena liberalizací politickou. V padesátých letech docházelo k vydávání zákonných norem pro podporu rozvoje.

Od roku 1850 se začaly zakládat obchodní a živnostenské komory, dohromady jich vzniklo osm (Praha, Plzeň, Cheb, Liberec, České Budějovice, Brno, Olomouc, Opava).⁴² Jejich funkcí bylo dohlížet na provoz podniků a kontrolovat jejich činnost. O rok později byly zrušeny celní hranice a monarchie se začala otevírat světovému trhu. Z hlediska vývoje hornictví byl důležitý zákon z roku 1854, který zahrnoval opatření sociální povahy (datum vyplacení mzdy, směrnice pro výpočet výplat). S intenzivnější těžební činností se celostátně zvyšoval počet zaměstnanců. Mezi lety 1805 a 1885 vzrostl počet příbramských horních dělníků z 291 na 6 103.⁴³ Sčítací aparáty potvrdily téměř třináásobný vzrůst obyvatelstva (v roce 1827 celkem 4 896 obyvatel v 982 domcích, k roku 1881 už 14 881 lidí v 982 domcích).⁴⁴

Od šedesátých do osmdesátých let 19. století byla Příbram považována za hlavního producenta stříbra a olova a za jeden z technicky nejlépe vybavených revírů v celé Evropě.⁴⁵ Celostátní krize z nadvýroby, která přišla v roce 1873, se nijak nepromítla do chodu podniku. Navíc bylo v místním dole Vojtěch roku 1875 dosaženo svislé hloubky jednoho kilometru za pomoci jediného těžního lana, čímž se ještě více zvedla prestiž rudného revíru. K roku 1878 zde bylo v provozu celkem 14 dolů.⁴⁶ Sedmdesátá a osmdesátá léta 19. století byla brána za zlatou dobu těžby stříbra na Příbramsku. K roku 1885 u podniku pracovalo na 6 000 zaměstnanců a roční výtěžek

⁴¹ L. KÁRNÍKOVÁ, *Původ a postavení horních dělníků buštěhradských vrchnostenských dolů v 1. polovině XIX. století*, ČL 42, Praha 1955, s. 153-160.

⁴² Z. JINDRA – I. Jakubec, *Hospodářský vývoj*, s. 70.

⁴³ J. DIVIŠ, *Státní doły*, s. 297.

⁴⁴ V. SMOLOVÁ, *Příbram*, s. 308.

⁴⁵ Tamtéž, s. 370.

⁴⁶ K. VALTA, *Po stopách*, s. 28.

stříbra činil 34 707 kg.⁴⁷ Zlom přišel až v devadesátých letech, kdy klesla cena stříbra na světovém trhu, což se promítlo na výplatách zaměstnanců rudných dolů, kteří se snažili proti novým nařízením bránit. Další ránou bylo propuknutí požáru na dole Marie v roce 1892, při níž zemřelo 319 horníků.

Hornictví hrálo v druhé polovině 19. století nezastupitelnou úlohu. Stalo se důležitou složkou ekonomiky kraje i celé monarchie. Od devadesátých let ovšem začaly doly vykazovat stále nižší a nižší výtěžky. S tím souvisely i mnohočetné demonstrace horních dělníků a ostatních pracovníků za zlepšení pracovních podmínek. Jakási „zlatá éra“ příbramského dolování pomalu končila a nastala doba postupného úpadku, která vedla až k ukončení těžby v sedmdesátých letech 20. století.

⁴⁷ V. JEŽEK, *19 kapitola*, s. 139.

II. Příbramští dělníci ve druhé polovině 19. století

II. 1. Databáze v programu Microsoft Excel

Kvantitativní metody výzkumu sociálních struktur se v české historiografii začaly využívat od počátku šedesátých let 20. století. Termín „*historiometrie*“, o kterém se poprvé zmínil Jaroslav Purš, měl v jeho podání označovat studium intenzity historických procesů, které měly být zkoumány prostřednictvím speciálních matematicko-historických metod.⁴⁸ Přesněji se začleněním výpočetní techniky do historického výzkumu zabývali ve své knize Jan Havránek a Josef Petráň.⁴⁹ Postupná modernizace vedla zákonitě i k vylepšování statistických programů a rozšiřování možností uplatnění i v jiných oborech. Postupně pronikly statistické metody do mnoha oborů historie.

Výzkumů, které pro zpracování pramenů využívají databáze, v posledních letech přibývá. Z historiků, kteří jako jednu ze základních metod zpracování pramenů volili výpočetní programy, to byl například Josef Grulich. Ten se zabýval migracemi obyvatelstva, na které využil jak tabulkový procesor *Microsoft Excel*⁵⁰, tak v novější knize i databázi *Microsoft Access*⁵¹. Jmenované programy vybíral v návaznosti na formu a kvantitu zadávaných dat. Vedle využití ve studiu migrací, hospodářských a sociálních dějinách se v dnešní době uplatňují speciální programy i pro genealogické výzkumy. O různých typech genealogických databází a jejich využití ve svém příspěvku v časopisu *Historické demografie* informoval Václav Černý, který je sám aktivně využívá.⁵² Ve své disertační práci⁵³ jako jedno z metodologických východisek zvolil kombinaci několika databází. Jmenovitě například demograficko - genealogickou *My Heritage Family Tree Builder* a již zmiňovaný *Microsoft Excel*.

Vzhledem k povaze hlavního pramene bylo stanoveno, že nejefektivnější cestou jeho zpracování bude právě vytvoření databáze, která se následně vyhodnotí.

⁴⁸ Václav BŮŽEK a kol., *Úvod do studia historie*, České Budějovice 1994, s. 55.

⁴⁹ Jan HAVRÁNEK – Josef PETRÁŇ, *Základy statistické metody pro historiky*, Praha 1963.

⁵⁰ Josef GRULICH, *Migrace městského a venkovského obyvatelstva: farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013.

⁵¹ Týž, *Migrační strategie: Město, předměstí a vesnice na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století*, České Budějovice 2018.

⁵² Václav ČERNÝ, *Aktuální genealogické programy a jejich přínos pro historickou demografii (diskusní příspěvek)*, HD 39, 2015, s. 105-122.

⁵³ Týž, *Dědicové a jejich sourozenci. Sonda do poměrů selských rodin, Protivínsko (1780–1830)*, disertační práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, České Budějovice 2019.

V současnosti je jedním z nejvyužívanějších programů obecně tabulkový procesor *Microsoft Excel*. Pro složitější mapování sociálních struktur se historikové kloní spíše k *Microsoft Access*, který částečně navazuje na původní metody *Excelu*. Nabízí ovšem komplexnější propojení zadávaných dat. Pro danou studii byla ovšem funkcionality *Excelu* dostačující.

Z celkových pěti knih osazenstva bylo zaneseno 2 038 zaměstnanců, kteří nastoupili do zaměstnání v rozmezí let 1880–1890. V rámci studia se využily pouze některé vybrané informace, přičemž každá jednotlivě pojmenovala jeden sloupec (tabulka č. 4). Nadpisy byly uvedeny ve zkrácené formě, aby se vešly do buněk (obrázek č. 2). První dva sloupce sloužily k základní identifikaci horního dělníka podle jména a příjmení. Do třetího a čtvrtého sloupce se zaznamenávalo datum a místo narození. Následující oddíl obsahoval údaje o domovské obci. Zapisována byla jen u některých zaměstnanců. Souvisela se zákonem o domovském právu, který řešil delší pobyt jednotlivce v jiné než rodné obci.⁵⁴ Pokud se zde chtěl člověk stát plnoprávným občanem, respektive se sem chtěl natrvalo přestěhovat, musel získat svolení od obecního úřadu. Údaje o začátku a konci zkušební doby, stejně jako ostatní data, musela být uvedena v jednotné formě, aby bylo možné spočítat konkrétní časový údaj. „*Stabilní vstup do práce*“ odkazoval na datum, kdy se zaměstnanec stal plnoprávným členem podniku. Další dva sloupce zmiňovaly takzvanou „*provizi*“, což byl v odborném slangu výraz pro důchod. Ten se zaznamenával ve formě data, částečná provize (dočasný důchod) se pouze potvrzovala. Úmrtí (sloupec č. 11) bylo zapisováno opět ve formě data, které se díky synchronizaci propojovalo s ostatními daty narození, nástupu do práce a tak zpřístupňovalo věk v konkrétním období i jako dílčí prvek obecné hodnoty. V návaznosti na pracovní výkon se pojmem „*Zanechal práce*“ (sloupec č. 12) spojovalo jak dobrovolné ukončení pracovního poměru, tak výpověď od zaměstnavatele, a to ve formě data. Další dva sloupce (č. 13, č. 14) se týkaly rodinného zázemí a počtu dětí s jejich jmény, což se také využívalo k dalšímu studiu, zejména ke sledování jejich četnosti. Poznámky (sloupec č. 15) měly více funkcí, zapisovaly se do nich pro výzkum zajímavé poznatky. Jako například přípis o důlním tesaři Vojtěchu Rohlíčkovi, který zde měl napsáno, že zemřel v psychiatrické léčebně.

V pramenu se informace do roku 1918 zapisovaly německy, následně česky. Pro potřeby práce byly veškeré informace přeloženy do češtiny, jelikož německá forma

⁵⁴ Josef PETERKA, *Cesta k rodinným kořenům. Praktická příručka občanské genealogie*, Praha 2006, s. 59.

zápisu mnohdy nebyla jednotná. Například pro jméno jedné obce existovaly i dvě různé formy, jak tomu bylo u obce Lochovice, která byla uváděna jako *Lochovic/Lochovicz*. Po přepsání pramene došlo k ověření jednotnosti buněk databáze, zejména ke kontrolování překlepů a správné formy místních názvů a jmen. Do nevyplněných polí se dosadilo písmeno „n“, což sloužilo ke snazšímu zjišťování množství zaměstnanců, u kterých se zkoumané jevy neobjevily. Tím se zefektivnila i aplikace statistických vzorců v *Microsoft Excel*, které se po kompletním sjednocení a korekci využívaly v analýzách. Výsledky databáze se následně po sloupcích vkládaly do samostatných kontingenčních tabulek, kde se tvořila schémata, a počítala se procentuální zastoupení.

Tabulka č. 4

Parametry (sloupce) databáze *Microsoft Excel* (Příbram, 1880–1890)

Číslo	Údaj
1.	Příjmení
2.	Jméno
3.	Datum narození
4.	Místo narození
5.	Domovská obec
6.	Začátek zkušební doby
7.	Konec zkušební doby
8.	Stabilní vstup do práce
9.	Důchod udělen
10.	Částečný důchod
11.	Úmrtí
12.	Zanechal práce
13.	Rodinný stav
14.	Jména dětí
15.	Poznámky

Obrázek č. 2

Příklad obsahu databáze horních dělníků v *Microsoft Excel* (Příbram, 1880–1890)

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	
1	Příjmení	Jméno	Datum narození	Místo narození	Domovská obec	začátek zkuš.	konec zkuš.	stabilní vstup do práce	důchod udělen	částečný důchod	úmrtí	zanechal práce	rodinný stav	děti	jméno	poznámky
2	Anděl	Karel	10.9.1865	Březové Hory	n	28.7.1879	1.4.1880	1.4.1880	n	n	25.3.1914 n	ženatý	n	1	František	n
3	Anděl	Jan	15.5.1859	Drahlín	n	19.4.1880	1.8.1880	1.8.1880	16.8.1919 n	n	n	ženatý	n	9	František	n
4	Antropino	Josef	7.3.1866	Březové Hory	n	n	n	1.7.1881	n	n	7.11.1881	n	n	n	n	n
5	Brož	František	7.2.1865	Praha	Příbram	27.6.1879	1.4.1880	1.4.1880	15.3.1920 n	n	16.1.1933 n	ženatý	n	10	Marie Fran	n
6	Bíza	Josef	18.6.1864	Zbenice	n	27.6.1879	31.3.1880	1.4.1880	n	n	13.11.1907 n	ženatý	n	5	Jan Anna	n
7	Bučil	František	4.9.1864	Konětopy	n	n	n	1.4.1880	n	n	7.5.1890	n	n	n	n	n
8	Blajer	Antonín	11.6.1861	Příbram	n	n	n	1.4.1880	n	n	23.6.1883	n	n	n	n	n
9	Bailý	Emanuel	30.9.1864	Příbram	n	n	n	1.4.1880	25.2.1908 n	n	11.6.1918 n	ženatý	n	n	n	n
10	Bélka	František	26.11.1865	Modřovice	n	n	n	1.4.1880	n	n	n	n	n	n	n	n
11	Buchal	Jan	6.5.1864	Podlesí	Podlesí	31.6.1879	1.4.1880	1.4.1880	16.5.1920 n	n	19.12.1923 n	ženatý	n	2	Marie Ann	n
12	Benda	František	31.3.1866	Lazec	Lazec	3.1.1880	1.4.1880	1.4.1880	9.10.1920 n	n	18.6.1936 n	ženatý	n	7	Julie Mari	n

II. 2. Okolnosti uplatnění důlního personálu

II. 2. 1. Teritoriální původ

Pro období průmyslové revoluce byl typickým průvodním jevem nárůst imigrace lidí do rozvíjejících se středisek těžby a s tím související zvětšování průmyslových oblastí. Největší centra těžby, jakými byly například Ostravsko neboli odborně OPO (ostravská průmyslová oblast), byly těmito procesy nejvíce ovlivněny. Podniky je podporovaly prostřednictvím budování rozsáhlých hornických kolonií co možná nejbliže od pracovišť.⁵⁵ Noví zaměstnanci byli hnací silou procesu takzvaného „úťeku z venkova“⁵⁶, což byl výraz pro masové migrace ze zchudlých obcí, který měl za následek jejich vyliďňování a koncentraci lidí v průmyslových oblastech.

Na Příbramsku ve sledované době podle dostupné literatury migrace měla probíhat. Začátek už druhé vlny tohoto procesu (první v 16. století) kladl historik Stanislav Polák ve své studii do roku 1779, tedy do roku, kdy byla zaražena Vojtěšská šachta. O to se zasloužil místní rodák Jan Antonín Alis, který inicioval zahájení systematické těžby hlubinných ložisek. Přistěhovalí horníci přicházeli z Jílového, Kutné Hory a Jáchymova. Konec této migrační vlny byl kladen do roku 1892, tedy do důlní katastrofy, ke které došlo na dole Marie.⁵⁷

Jak vyplývalo z údajů databáze, které se týkaly místa bydliště a domovské obce, většina sledovaných zaměstnanců pocházela z okolí hlavních center nebo přímo z nich. Změna bydliště se ze sledovaného vzorku prokázala pouze u malého počtu zaměstnanců. Přesněji - trvalé přestěhování bylo zjištěno u 446 případů (21,9 %). Ze všech 2 038 zkoumaných pouze jeden zaměstnanec měl místo narození Jáchymov (*Joachimstadt*). Spíše převažovala migrace v rámci regionu. Poloha dolů vytvořila možnost každodenní docházení do zaměstnání. Tu volila většina zaměstnanců. Většina sledovaných bydlela v obcích v okruhu deseti kilometrů od střediska těžby. Dvanáct nejčastějších míst bylo vypsáno do tabulky (tabulka č. 5) a zaneseno do mapy (mapa č. 1).

Rozbor míst bydliště potvrdil hypotézu o vzoru chování vybraného dělnictva. Ti, kteří pocházeli z okolních obcí, totiž v poslední čtvrtině 19. století nevykazovali

⁵⁵ M. JEMELKA, *Populace Šalamounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890–1930)*, HD 28, Praha 2004.

⁵⁶ J. MATĚJČEK – J. MACHAČOVÁ, *Nástin*, s. 434.

⁵⁷ Stanislav POLÁK, *Historický úvod, Příbram*, in: *Vlastivědný sborník Podbrdsko*, č. 11-12, Příbram 1977, s. 11-52.

takovou potřebu stěhovat se blíže k místu práce. Jako důvod nízké migrace sledované skupiny se totiž v závislosti na výsledcích pokládala samotná lokace hlavních center, která od okolních obcí nebyla natolik vzdálena. Vliv na tento proces nejspíš měl i reliéf krajiny, který byl víceméně rovinný (mapa č. 2). Dalším důvodem nejspíš byl i fakt, že důlní pracovníci současně vlastnili ve vsích i pozemek, kterého se nechtěli vzdát, tudíž denně docházeli.

Vydané paměti rodáka Karla Pobudy se zmínily o způsobech, jakými někteří přespolní horníci řešili velkou vzdálenost do práce: „*Nejvzdálenější (horníci) zůstávali přes týden na Horách a bydleli v rodinách domácích kamarádů*“.⁵⁸ Jak bylo ovšem doloženo samotným autorem, dotyční byli spíše na obtíž početné rodině, se kterou se museli tísnit v jednom pokoji. O podobném způsobu ubytování na příkladu ostravských kolonií se ve své studii zmiňoval Martin Jemelka.⁵⁹ Zde byli těmito ubytovanými svobodní horníci, kteří za drobný poplatek mohli bydlet v domácnosti svých kolegů. Finančně jim to vyhovovalo víc než bydlet v kasárnách. A co víc, měli zde i volnější režim, v jehož důsledku se ovšem zvýšila míra kriminality a špatných hygienických podmínek. V tomto prostředí byla přítomnost „*noclehářů*“, jak se jim říkalo, důsledkem nedostatečné péče o zaměstnance ze strany podniku. Problém byl nakonec vyřešen výstavbou velkých ubytoven. Výzkum předpokládal, že na Příbramsku problémy s „*nocleháři*“ nebyly, protože zde tato domluva na dočasném ubytování stavěla především na vzájemné dohodě horníků. Horní podnik ovšem také budoval hornické kolonie pro nové pracovníky. Ty se ale nestavěly v tak vysokém počtu jako například v oblastech Brněnska nebo již zmiňovaného Ostravska. Malé domky, které financoval podnik na okraji Březových Hor a Příbrami v druhé polovině 19. století, měli zaměstnanci možnost si pronajímat. Tento typ ubytování využívali zejména štajgři (důlní dozorcí) a řadoví horníci. V osmdesátých letech 19. století byly vybudovány i nízkonákladové noclehárny, které poskytovaly 124 lůžek v deseti pokojích. Zaměstnancům, kteří systém levného ubytování využívali, se říkalo „*ponděláci*“, protože v pondělí ráno odcházeli z domova a v sobotu večer se do něj opět vraceli.⁶⁰

Způsoby docházení do práce byly obdobné jako v Liticích na Plzeňsku, které se proslavilo těžbou černého uhlí.⁶¹ Co se struktury obyvatelstva týkalo, podle zpráv

⁵⁸ Karel POBUDA, *Havíř Bouda, Vzpomínání na rodné město v druhé polovině 19. století*, Příbram 2007, s. 91.

⁵⁹ M. JEMELKA, *Populace*, s. 157-201.

⁶⁰ K. POBUDA, *Havíř*, s. 92.

⁶¹ Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Život v litické hornické kolonii u Plzně v letech 1880–1910*, ČL 76, 1989, s. 80-88.

obchodních a živnostenské komory, která sídlila v Plzni, pocházela většina zaměstnanců v osmdesátých letech 19. století buďto z Litic nebo z okolí, což bylo stejné i pro Příbramsko. Většina „přespolních pracovníků“ do práce denně docházela až 4 hodiny. I zde se začaly stavět hornické domky pro rodiny, dospělo se i ke zbudování kasáren. Tím se oblast poněkud lišila od vývoje příbramského průmyslového centra, kde se domky sice také stavěly, ve větší míře ovšem lidé do práce stále denně docházeli nebo využívali nocleženy.

Tabulka č. 5

Původ hornických zaměstnanců (Příbram, 1880–1890)

Název obce	Počet zaměstnanců	%
Příbram	261	12,8
Březové Hory	140	6,9
Obecnice	71	3,5
Podlesí	61	3,0
Drahlín	55	2,7
Vysoká	38	1,9
Bohutín	33	1,6
Lhota u Příbrami	30	1,5
Orlov	27	1,3
Láz	24	1,2
Sádek	22	1,1
Trhové Dušníky	19	0,9
Ostatní obce	798	39,2
Odlíšné místo narození a domovská obec	446	21,9
Bez záznamu	13	0,5
Celkem	2 038	100,0

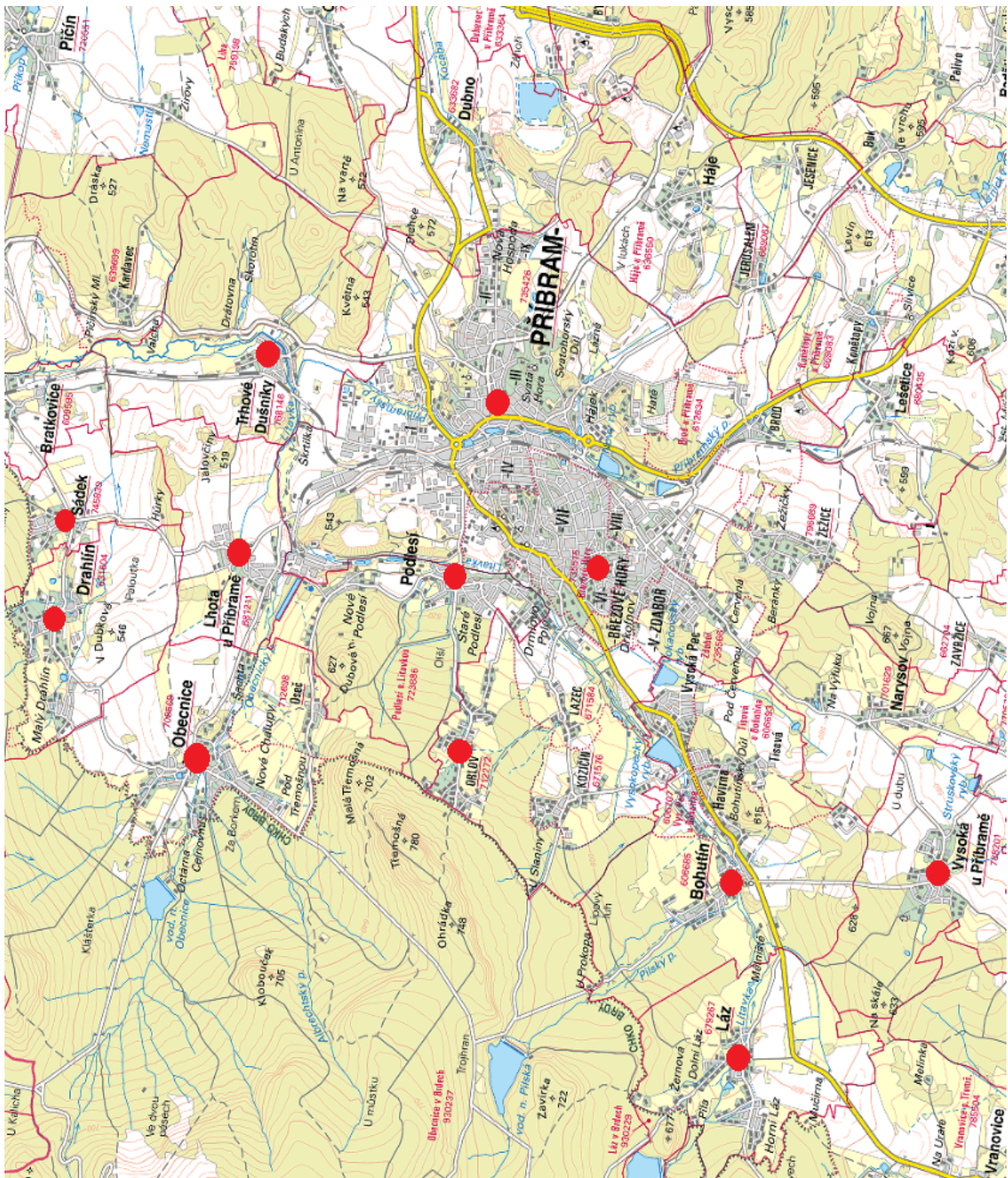
Mapa č. 1

Mapa Příbrami a Březových Hor (2. vojenské mapování z let 1806–1869), mapy.cz
ze dne 1. 7. 2020

Mapa č. 2

Nejčastější místa bydlišť důlního personálu na Příbramsku mezi lety 1880–1890 (QGIS 3.10.1)

Obrázek č. 3

**Pozůstatky hornických kolonií v ulici Jarolímkovy sady na Březových Horách
(archiv autorky)**

II. 2. 2. Pracovní poměr

Historický vývoj oblasti byl charakteristický rozsáhlými důlními aktivitami. Hornická profese se stala tradicí, která se v mnohých rodinách předávala po generace.⁶² Tím se vývoj lišil od jiných oblastí českých zemí, kde se průmysl prosadil až v průběhu 19. století (Vítkovické železářny, Škoda) a nebyl zde zakotvený. Výzkum potvrdil, že věk nových plnoprávných zaměstnanců se nejčastěji pohyboval od čtrnácti do sedmnácti let (tabulka č. 6), přičemž největší zastoupení mezi nováčky měli čtrnáctiletí (31,7 %).

Právě tato specifická hranice souvisela se školským zákonem z roku 1869, který prosadil ministr Leopold Hasner. Ten zmodernizoval školské reformy z konce 18. století, přičemž prosadil prodloužení povinné školní docházky, a to od šesti do čtrnácti let. Nadále zrušil systém triviálních, hlavních a normálních škol, které nahradil pětiletou školou obecnou a tříletou měšťanskou.⁶³ Tímto byla potvrzena úvodní hypotéza, která stanovila, že většina zaměstnanců nastupovala do dolů v útlém věku, a pouze s minimálním vzděláním. Nízký věk nástupu do zaměstnání nejspíš také souvisel se snahou mnohdy velmi početných rodin získat co možná nejvíc peněz, aby zajistily chod domácnosti. Mladí synové byli tudíž zaměstnáváni u horního závodu, aby přispěli do rozpočtu.⁶⁴ Podobný přístup k mladým byl uplatňován i v jiných oblastech.

Na příkladu Ostravska ho líčila Vanda Tůmová,⁶⁵ která podotkla, že děti byly od útlého věku vedeny k práci. Předstupněm práce v hornictví byla u tamních chudých rodin služba v zemědělství, díky které dítě zesílilo a navíc tak rodině ubyl jeden strážník. Předpokladem bylo, že chlapci budou ve čtrnácti letech následovat práci svého otce, dívky se pak stanou služkami. Jak se zmínili Machačová a Matějček, minimální nebo žádné vzdělání nebylo pro nováčky překážkou. Pracovat bez jakéhokoliv vyučení mohli důlní dělníci až do roku 1914.⁶⁶

⁶² Eduard BEJČEK, *Horničtí rodopisci na Příbramsku*, in: Karel MÜLLER (ed.), *Sborník příspěvků z III. setkání genealogů a heraldiků*, Ostrava 1987, s. 12.

⁶³ Z. JINDRA – I. JAKUBEC, *Hospodářský vzestup*, s. 87.

⁶⁴ Rudolf František VOJÍŘ, *1 000 metrů pod zemí*, Praha 1941, s. 54.

⁶⁵ Vanda TŮMOVÁ, *K rodinným tradicím na Ostravsku – děti v rodině*, ČL 1967, s. 1-15.

⁶⁶ J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK, *Nástin*, s. 35-36.

Tabulka č. 6

Věková struktura důlních zaměstnanců při nástupu do práce (Příbram, 1880–1890)

Věk	Počet zaměstnanců	%
13	69	3,4
14	646	31,7
15	402	19,7
16	237	11,6
17	132	6,5
18	86	4,2
19	78	3,8
20	43	2,1
21	35	1,7
22	26	1,4
Ostatní	227	11,1
Bez záznamu	57	2,8
Celkem	2 038	100,0

Při nástupu do práce měli všichni určitý čas strávit ve zkušební době, jako takzvaní „*nestabilní zaměstnanci*“ (německy „*nicht stabiler Arbeiter*“). Věra Smolová se zmínila, že průměrný mladý horník vydělal kolem 20 krejcarů za směnu. Nováčci byli také vystavováni fyzickému násilí ze strany starších zaměstnanců, zpravidla se jednalo o bití holí.⁶⁷ Průměrný čas, který ve zkušební době sledování strávili, byl 1,7 roku. Následně byli prohlášeni za plnoprávné zaměstnance, kteří mohli dále postupovat ve funkci. K tomuto „*osamostatnění*“ docházelo z pravidla první den v měsíci. Pokud ovšem byli prohlášeni za dostatečně zaučené v průběhu měsíce, proběhlo „*povýšení*“ ještě toho dne. Ze zápisu v pramenu je jasné, že sami neměli možnost si vybrat, jakou práci budou vykonávat. Veškerým technicky nevzdělaným pracovníkům, jako i starším bez hornické praxe, byla zpočátku přidělena funkce takzvaného přeběrače rudy (německy „*Klaubjung*“). Ten měl za úkol oddělovat použitelné suroviny od „*hlušiny*“, což byl materiál, který nebyl dále k užitku. Zaučoval se od starších horních dělníků a postupoval ve své funkci.

⁶⁷ V. SMOLOVÁ, *Příbram*, s. 550.

Plnoprávným zaměstnancům se mzda odvíjela od aktuálního stavu ekonomiky a ceny stříbrné rudy na trhu, takže její výše mohla dosáhnout až 44 krejcarů za směnu. Jak se zmínil Jiří Majer,⁶⁸ výdělků pracovníků u rudných dolů se mezi lety 1875 až 1913 zvýšily až o 120 %. Ve většině manuálních prací se vyplácelo na začátku měsíce, a to tak, že se stanovilo, kolik práce měl horní dělník vykonat. Tomuto způsobu placení se říkalo „v úkolu“ („v akordu“). U štajgrů a dalších pracujících, u kterých se nedal určit rozsah práce, probíhalo vyplácení „třídní mzdou“. Při tzv. práci „na skále“ se platilo za každý dosažený metr, o který důlní chodba postoupila. Výše odměny se pohybovala od 20 do 40 zlatých, podle tvrdosti skály. Za prohlubování šachet se platilo ještě více peněz.⁶⁹

Jak již bylo dříve zmíněno, knihy osazenstva evidovaly i postup profesionalizace. Zaznamenávaly, když řadoví dělníci postoupili do vyšší skupiny. To jim bylo umožněno po doplnění vzdělání na dvouleté horní škole. Vyučování probíhalo v odpoledních hodinách a od roku 1900 se přednášelo výhradně česky. Po absolvování se studenti zařadili obvykle mezi dozorce. Z této funkce bylo možné ještě povýšit na důlního, neboli štajgra, který dohlížel a dával zaměstnancům rady, současně je i vodil na místo práce. Těchto míst ovšem nebyl vysoký počet.⁷⁰ Vyučování probíhalo v odpoledních hodinách a od roku 1900 se přednášelo výhradně česky.⁷¹ Ze sledované skupiny se pro doplnění vzdělání rozhodlo dohromady 102 zaměstnanců (5,9 %) z 2 038. U všech, kteří postoupili do vyšší funkce, se objevil německý nápis „*Vide! Mannschaftsbuch für Staatsdiener*“, což znamenalo, že se jejich osobní kolonka s informacemi přesunula do následujícího typu knihy osazenstva pro státní zaměstnance.

Pro doplnění vzdělání na hornické škole zaměstnanci se ze sledované skupiny rozhodlo poměrně málo lidí. Spíše zůstávali u tradičních prací, jakými byla funkce lamače, dřeviče (důlní tesař), důlního zedníka či perkaře (přeběrač rudy v dolech), pro které nepotřebovali doplnit vzdělání v instituci. Probíhala zde jakási profesionalizace v rámci jejich skupiny. Přesněji, každý, kdo u dolu pracoval delší dobu, vystřídal několik povolání a pracovišť (přesuny z jednoho dolu na druhý). V již citované populárně naučné knize od Rudolfa Františka Vojíře bylo naznačeno, že horníci postupovali v práci podle doslovné citace: „*Později se stal vošverák perkařem, odstraňoval kámen – jalovinu při*

⁶⁸ J. MAJER, *Rudné hornictví*, s. 196.

⁶⁹ J. HRABÁK, *Průvodce*, s. 157.

⁷⁰ R. F. VOJÍŘ, *1 300 metrů*, s. 55.

⁷¹ V. JEŽEK, *19 kapitol*, s. 96-97.

*odstřelu skály. (...) Po několika letech se stal huntštosářem. Strkal vozíky (hunty) naplněné rudou na nárazišti. (...) Za několik let potom se stal hajrem, lamačem skály. To byla největší horníková kariéra.*⁷² Výzkum ovšem potvrdil, že takový kariérní postup nebyl prokazatelný ve všech případech. Jak totiž potvrdila mikroanalytická sonda, vyškolení neprobíhalo zásadně podle jednoho vzoru. Navíc zde byla na výběr i další povolání, jako například již zmíněná práce dřeviče (důlní tesař) nebo důlního zedníka.

Předpokládalo se, že do těchto důlních povolání byli pracovníci školeni od svých kolegů. Jiří Matějček doložil, že obecně pro celé 19. století platilo, že všichni pracovníci v hornictví neměli potřebu se kvalifikovat prostřednictvím doplnění vzdělání, vzhledem k tomu, že po celý svůj život vykonávali stejný typ práce. Dalo by se říct, že následovali tradice a odmítali profesionalizaci. Z chování podniků celostátně bylo možné si odvodit, že kvalifikované zaměstnance do dolů primárně nevyhledávali, jelikož postupy těžby se nijak neměnily. K intenzivnější změně došlo až na přelomu roku 1900, kdy se modernizovala technika a vybavení, pro jejichž obsluhu bylo nutné vyhledat specialisty, kteří se stroji uměli zacházet. Přecházelo se postupně od starých postupů k novým a rychlejším.⁷³

Podle nového zákona z roku 1859 měli veškerí zaměstnanci státních podniků na hlubině pracovat osm hodin (včetně dopravy na místo výkonu práce), na povrchu potom dvanáct hodin denně kromě nedělí. Za měsíc měl jednotlivec standardně odpracováno 24 směn neboli „šichet“, mnozí ovšem dělali přesčasy. Aby uživili početné rodiny, chodili ve výsledku až na 35 směn za měsíc. O důchody a pojištění se starala instituce, založená už v 18. století, takzvaná bratrská pokladna. Té měli zaměstnanci odvádět nejdřív 5,5 % a později od roku 1912 celých 5,8 % ze mzdy.⁷⁴ Postupem času prošla četnými modernizacemi, podstata ovšem zůstala stejná. Jejím hlavním úkolem bylo starat se o důchody, pojištění a příspěvky ve stavu nouze, včetně nemocenských dovolených a vyplácení léků a doktorů. Samozřejmě se do těchto peněz započítávaly případné příspěvky na rodinu a další. Na tento institut bylo nahlíženo z různých perspektiv. Z popisu, který podal jak Julius Diviš, tak dříve Josef Hrabák lze odvodit, že oba na tento úřad pohlíželi jako na nezbytnost a primárně ho nevnímali jako instituci, která by vytvářela nátlak na své členy.

⁷² R. F. VOJÍŘ, *1 300 metrů*, s. 54-55.

⁷³ J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK, *Nástin*, s. 90.

⁷⁴ J. MAJER, *Rudné hornictví*, s. 196.

Oproti tomu Ludmila Kárníková, která se zabývala vrchnostenskými buštěhradskými doly na Kladensku v první polovině 19. století, sice vyzdvihla její aktivity, zároveň však podotkla, že: „Ulehčuje poněkud postavení zestárlých a zmrzačených horníků, slouží však zároveň jako nástroj nátlaku na ně“.⁷⁵ O co v tomto případě šlo, již z textu nevyplývá. Pravděpodobně se však nejspíš jednalo o finanční znevýhodňování penzistů.

Pro sledovanou skupinu se průměrná odpracovaná doba zjistila po odečtení data nástupu do důchodu a do práce. Těmto podmínkám vyhovělo dohromady 1 000 (49,1 %) zaměstnanců. Průměrná odpracovaná doba byla vypočtena na 26 let. Tuto hodnotu velmi ovlivnili zaměstnanci, kteří získali nárok na důchod dříve než za 40 let. Těchto bylo v databázi 600 (29,4 %). Odpracovaná doba tedy závisela značně na fyzické kondici pracovníka, ale do jisté míry i na jeho „štěstí“. Poměrně časté byly totiž úrazy na pracovišti, které se následně řešily buďto vypsáním nemocenské dovolené, částečným nebo plným důchodem. Zaměstnanci se většinou snažili o vrácení se do pracovního procesu. Výše důchodu totiž stoupala s odpracovanými roky, přičemž pro dotyčného bylo nejvýhodnější, když skončil po 40 letech. (tabulka č. 7). Jakékoliv zranění mělo být bezodkladně ošetřeno a okolnosti úrazu měly být přezkoumány lékaři, kteří byli placeni podnikem. Pro nastínění složitosti vyšetřování úrazu byl vybrán horník Antonín Chalupný z Bohutína. Jeho zranění z roku 1924 bylo označeno dodatečně za těžké, později byl ale podroben další kontrole, která ho posoudila jako lehké, takže se musel vrátit zpět do práce. Na tomto příkladu se promítal zájem podniku o běžné zaměstnance, jejichž stav byl prošetřován tak, aby se co nejdříve vrátili práce.

Průměrný věk zaměstnanců, kteří nastoupili do penze, byl zhruba 43 let. Tento výsledek byl ovlivněn roky věku pracovníků, kteří se důchodci stali dříve, obvykle z toho důvodu, že utrpěli zranění. Přitom nejčastější věk odchodu do důchodu byl 56 let. Celkově se prokázal u 145 lidí. Doba strávená v důchodu byla vypočtena zhruba na 20 let. Délka života u horních byla v druhé polovině 19. století stále nižší než u ostatních obyvatel. U sledované skupiny je to věk 55 let. Po porovnání s obecným průměrem u důlních pracovníků, který se pohyboval mezi 52 až 55 lety života, se došlo k závěru, že to byl údaj odpovídající celostátnímu průměru. Podle odhadů Macháčové a Matějčka se totiž průměrný věk úmrtí horníků pohyboval mezi 52 až 55 lety.⁷⁶ V 19. století se stále prodlužoval život, na horníky ovšem silně působily vnitřní faktory, jakými byla nebezpečnost jejich zaměstnání a nemoci způsobené dlouhotrvající těžkou prací.

⁷⁵ L. KÁRNÍKOVÁ, *Původ*, s. 159.

⁷⁶ J. MACHÁČOVÁ – J. MATĚJČEK, *Nástin*, s. 113.

Nejčastější onemocnění byla plicního původu, což bylo způsobeno neustálým vdechování prachu v dolech.

Tabulka č. 7

Podíl zaměstnanců v kategoriích podle odpracované doby (Příbram, 1880–1890)

Doba	Počet	%
39 let	73	3,6
38 let	66	3,2
40 let	152	7,5
41 let	134	6,6
42 let	78	3,8
Ostatní	458	22,5
Bez údaje	1 077	52,8
Celkem	2 038	100,0

II. 2. 3. Rodinný život

Studiu dělnických rodin se v české historiografii věnovali autoři, kteří byli v této práci již několikrát zmíněni. Předně to byla autorská dvojice Jiří Matějček a Jana Macháčová. Z novějších autorů je vyzdvihován Martin Jemelka, který se v rámci studia hornických kolonií věnoval i sociální struktuře obyvatel těchto zařízení. Pro druhou polovinu 19. století platilo, že rodinné hodnoty dělnické společnosti se poněkud lišily od vyšších sociálních vrstev. V osobním životě zaměstnanců přetrvávaly tradice. Vedle svolení rodičů budoucí nevěsty si zaměstnanci museli zažádat o svolení také podnik. Tento postup přetrval až do počátku 19. století a záznamy o něm se dochovaly například i pro Ostravsko, kde závod dával povolení k ženitbě. Dohromady 1 553 ze zkoumaných mělo ve své složce záznam o manželství. Ti, kteří tuto poznámku neměli, nejčastěji spadali do skupiny zaměstnanců, kteří buďto dali výpověď, byli propuštěni (309 lidí, takže 15,2 %) nebo záhy po nástupu zemřeli. Několikrát se v pramenu vyskytovala i zmínka o opakovaném sňatku. Mnohé ženy se totiž vzhledem k nedostatečné zdravotní péči a nadměře porodů v krátkém intervalu, dožívaly nízkého věku. Opakované sňatky se podařilo dokázat prostřednictvím mikrohistorické sondy.

Míra plodnosti se zakládala na materiálním zázemí v kombinaci s vlivem sociálních struktur. Pro oblast byla potvrzena neregulovaná porodnost, typická pro dobové průmyslové dělnictvo. Celkový počet všech narozených dětí, a to včetně mrtvorozených a těch, které zemřely v útlém věku, byl 6 111 (tabulka č. 8). Na sledovanou skupinu 2 038 horních dělníků vycházely 3 děti na pár. Oproti ostatním průmyslovým oblastem, kde měl jeden horník nebo hutník mezi lety 1880 až 1910 obecně průměrně 2 děti, byla míra vyšší.⁷⁷ Jak bylo možné se přesvědčit v příložené tabulce č. 8, početné byly rodiny s třemi a více dětmi. Jiří Majer se k této problematice vyjádřil tak, že mnozí zaměstnanci chodili na extra směny, aby uživilí mnohdy velmi početnou rodinu.⁷⁸ Vedle zajištění ve stavu nouze fungovaly v některých vsích také podpůrné spolky, které měly pomáhat hornickým rodinám. Byly zakládány od konce 19. do počátku 20. století. Za drobnou úplatu mohli dělníci získat například příspěvek v nemoci, zlevněné dříví na podpal a pozůstalí příspěvek například na pohřeb. Podmínky přijetí se pro konkrétní spolky lišily, obvykle ovšem existovala pro vstup věková hranice.

⁷⁷ J. MATĚJČEK, *Některé ekonomické a sociální předpoklady vývoje dělnické rodiny v období kapitalistické industrializace českých zemí*, HD 10, Praha 1986, s. 161-176.

⁷⁸ J. MAJER, *Rudné hornictví*, s. 196.

Tabulka č. 8

Četnost dětí v rodině (Příbram, 1880–1890)

Počet dětí	Počet zaměstnanců	%
1	128	6,0
2	221	11,0
3	247	12,0
4	228	11,0
5	171	8,0
6	150	7,0
7	105	5,0
8	81	4,0
9	43	2,0
10	27	1,0
11	3	1,0
12	5	1,0
Bez záznamu	629	31,0
Celkem	2 038	100,0

Manželky a děti pracovníků měly v případě úmrtí hlavního živitele nárok na vdovský a sirotčí důchod. Děti pobíraly příspěvek do 14 let věku. Ženy na něj měly nárok buďto do své smrti nebo do doby, dokud se znova neprovdaly. O tom svědčil záznam o vdově po Ferdinandovi Kubátovi, Anežce, která se po smrti manžela znovu provdala, konkrétně za důlního pracovníka Františka Šedivého. Tím jí zanikl nárok na příspěvek. Důchod byl vyplácen, i když zaměstnanec zemřel za jiných okolností než ve výkonu práce nebo v důchodu. O tom svědčil případ důlního tesaře Vojtěcha Rohlíčka, který dne 25. 2. 1921 zemřel v psychiatrické léčebně v Bohnicích. Po dohledání jeho složky ve zdigitalizované matrice Archivu hlavního města Prahy se podařilo zjistit příčinu smrti.⁷⁹ Tou byla tzv. *úbyť mozku*. Toto postižení bylo synonymem pro tzv. *úbyť míchy*, která byla průvodním problémem ve třetím stádiu syfilis (příjice).

⁷⁹ Archiv hlavního města Prahy, Sběrka matrik, inv. č. 156, CHORB Z3, Farní úřady a civilní matriční úřady na území hl. m. Prahy, Zemský ústav pro choromyslné – Bohnice, Z (1917–1922), pag. 203/sn. 211.

Následkem úbytky bylo ochrnutí organismu.⁸⁰ Manželce začal být následně vyplácen důchod, který pobírala až do své smrti.

O druhém životě důlních pracovníků na Příbramsku, v rámci kterého by mohlo být objasněno, jak se Rohlíček mohl nakazit touto pohlavní nemocí, kterou přenášely zejména prostitutky, lze diskutovat pouze na základě spekulací. Žádné odborné studie na toto téma doposud nevznikly. Zde výzkum opět zaostával za mnohem lépe zmapovaným Ostravskem. Tato poněkud kontroverzní témata jsou velmi ceněna v odborných kruzích. V roce 2007 vydala Ostravská univerzita sborník *Člověk v Ostravě v 19. století*,⁸¹ ve kterém přední historikové hospodářských a sociálních dějin vyzdvihli rozdílnost jednotlivých sociálních skupin, které se v oblasti vyskytovaly. Součástí byla studie Milana Myšky s názvem *Prostitutka*, ve které doložil přítomnost „nejstaršího povolání“ a jeho interakci s ostatními skupinami. O zjištění, jestli se tyto „pracovnice“ nacházely i na Příbramsku, nikdo z místních historiků doposud neprojevil zájem. I přesto by byl výzkum velikým přínosem pro poznání dějin každodennosti. Ačkoli autoři připouští, že někteří horníci tíhli k alkoholu, hlubšímu zkoumání jejich druhého života se jaksi vyhýbají.

⁸⁰ Jerry SPRINGER, (přeložil Jaroslav Barth), *Domácí lékařka: kniha o poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických a lékařských*, Praha 1923–1930, s. 462.

⁸¹ Milan MYŠKA – Aleš ZÁŘICKÝ (edd.), *Člověk v Ostravě v 19. století*, Ostrava 2007.

III. Mikrohistorická sonda do života horních dělníků

III. 1. František Vrátný

Předchozí kapitoly se zabývaly obecným sociálním vývojem dělnictva v okrese Příbram. Snahou bylo srovnání s ostatními regiony a hledání odchylek. Následující kapitola se zaměřuje na osudy obyčejného člověka v tomto historickém období, na kterého se promítly výsledky databáze. Jak se zmínil Dülmen,⁸² způsob propojení makro a mikrohistorie dodnes není jednotný. V českém prostředí se využitím tohoto postupu proslavil Josef Petráň, který rodnou obec Ouběnice podrobně rozebral a prozkoumal za využití již zmíněných metod a bohaté pramenné základny (gruntovní knihy, matriční záznamy, soupisy obyvatelstva).⁸³ Do své práce zahrnul zkoumání „obyčejných“ obyvatel obce, přičemž provedl i rekonstrukci rodiny. V porovnání s ostatními pracemi se *Příběh Ouběnic* zařadil spíše k vlastivědným dílům napsaným tak, aby si je mohl přečíst i „nehistorik“. Z teoretického hlediska vyzdvihl nutnost zkoumání podrobností pro pochopení širších souvislostí Josef Grulich. Zdůraznil povinnost historika brát při výzkumu v potaz veškeré faktory. Jak sám zmínil, mikrodějiny jsou „vědou o skutečném životě“.⁸⁴

Prvním reprezentantem byl zvolen důlní zedník František Vrátný. Narodil se 6. 3. 1864 na Březových Horách v domě číslo 173, ve kterém bydlel s jeho rodiči. Otec, c. k. horník z Březových Hor, František Vrátný se přistěhoval na Březové Hory v polovině 19. století z Hájů, odkud pocházela jeho rodina. Hornická tradice byla v rodině doložena už od děda Františka Vrátného, který měl podle matričního záznamu trvalé bydliště na Hájích, tudíž do práce musel každý den docházet, a to zhruba sedm kilometrů. Františkova matka Marie rozená Chourová nepocházela z hornické rodiny, ale z nádenického prostředí v Březnici (18 km od Příbrami).⁸⁵ Syn František, pravděpodobně po vzoru svého otce, dne 3. 2. 1880 po dokončení povinného školního vzdělání v 15 letech nastoupil na důl, kde jako neplnoletý zaměstnanec pracoval zhruba rok. Veškerí noví muži po dobu zkušební doby vykonávali funkci takzvaného přeběrače rudy (německy *Klaubjung*).⁸⁶ Následně byl 1. 4. 1880 přijat jako stálý

⁸² R. DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 80-82.

⁸³ Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice*, Praha 2001.

⁸⁴ J. GRULICH, *Zkoumání „maličkostí“*. *Okolnosti vzniku a význam historie*, ČČH 99, 2001, s. 519-547.

⁸⁵ <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/13142/65> ze dne 10. 7. 2020

⁸⁶ J. HRABÁK, *Terminologický slovník hornický německočeský a českoněmecký*, Praha 1888, s. 61.

zaměstnanec na pozici důlního tesaře. Pracoval na dole Anna jako řadový horník (německy *Grubarbeiter*).⁸⁷ A mezi lety 1898-1899 vykonával povolání důlního zedníka (německy *Grubenmaurer*).⁸⁸ Ti se v dolech starali zejména o zajištění bezpečného průchodu ostatních zaměstnanců v důlních chodbách. Spolu s tesaři (německy *Grubenzimmerling*), jejichž náplní práce bylo upevňovat výdřevy stropů, byli nepostradatelnou součástí pracovní skupiny. V roce 1910 byl Vrátný přesunut na důl Marie, odkud se už nikam až do konce pracovního poměru nepřesouval. Dne 7. 9. 1922 mu byl započítán poslední nemocenský plat, tudíž je jisté, že utrpěl nějaké zranění nebo se nakazil nemocí, o začátku zdravotního problému se ovšem pramen blíže nezmiňuje. Obdržel takzvané *lékařské vysvědčení*, sepsané ošetřujícím lékařem, který do něho shrnul kompletní zdravotní stav ukončujícího zaměstnance. Následujícího dne nastoupil Vrátný do důchodu, to mu bylo 58 let, což byl nadprůměrný věk, vzhledem k výsledkům databáze (průměrný věk nástupu do důchodu byl 52 let). V práci strávil celkem 42 let, zařadil se tedy mezi 78 zaměstnanců, kteří měli odpracovanou stejnou dobu (3,8 % z 2 038). Důchod pobíral celých 14 let, což se prokázalo jako podprůměrná doba (průměr 20 let). Dne 20. 3. 1937 v 72 letech umřel na záduchu a rozedmu plic.⁸⁹ Toto onemocnění bylo označováno za „*nemoc z povolání*“, jelikož jím bylo postiženo mnoho důlních pracovníků, kteří po delší dobu vdechovali prach a kouř. V oblasti Ostravska byla plicní onemocnění třetí nejčastější zdravotní komplikací, která trápila horníky.⁹⁰

O rodinném životě Františka Vrátného bylo možné se dozvědět mnoho. Byl celkem dvakrát ženatý. První manželku Annu rozenou Krejčí ze Zbenic si vzal 6. 2. 1892. Z tohoto sňatku se narodilo 5 dětí, a to synové Václav, Antonín, Jaroslav, František a Josef. František zemřel ve dvou letech na „*zápal pohrudnice*“.⁹¹ Nejmladší Josef se dospělosti také nedožil, zemřel na „*božec*“ (psotník).⁹² Ten se u dětí a rodiček projevoval v podobě záchvatů, které byly doprovázeny cukáním.⁹³ Vzhledem k nedostatečné zdravotní péči se v těchto dobách často stávalo, že rodičky umíraly po porodu. To byl případ i Vrátného ženy, která několik měsíců po smrti syna

⁸⁷ Tamtéž, s. 52.

⁸⁸ Tamtéž, s. 53.

⁸⁹ <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/14229/269> ze dne 10. 7. 2020.

⁹⁰ Alena ŠIMEČKOVÁ – Lumír DOKOUPIL, *Příčiny úmrtí obyvatelstva ostravské průmyslové oblasti v 19. století*, HD 9, Praha 1985, s. 143-160.

⁹¹ <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/4272/233> ze dne 10. 7. 2020.

⁹² <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/4272/253> ze dne 10. 7. 2020.

⁹³ Vojtěch VYŠÍN, *Babictví. Učebná kniha o porodnictví pro báby porodní*, Olomouc 1888, s. 191-192.

Josefa zemřela na zánět „*tuberkulózní pobřišnice*“, který se podle odborné literatury obvykle vyvíjel z jiného onemocnění (z kapavky, zánětu stěny děložní atd.). Zánět pobřišnice se řadil mezi smrtelně nebezpečné choroby. Obvykle když se u ženy identifikoval, bylo už pozdě. Následkem tohoto zánětu bylo nejčastěji znemožnění opětovného početí. Žena navíc nesměla vyvíjet velkou fyzickou námahu.⁹⁴ Ve svých 34 letech stal Vrátný vdovcem. Podle záznamů v knize osazenstva si nedlouho po smrti první ženy znovu oženil. Už 30. 12. 1908 si podal žádost bratrské pokladně o nový sňatek, kterému bylo mu vyhověno. Jeho novou ženou se stala pětadvacetiletá Marie Hošková. Hned následujícího roku se jim narodil první syn Josef, o osm let později dcera Anna a roku 1921 syn František. Nebylo možné dohledat, v jakém roce zemřela druhá žena, matrika pouze potvrdila, že v době, kdy Vrátný zemřel, byl již vdovcem.

František Vrátný byl typickým představitelem horního dělníka na sklonku 19. a 20. století. Jeho rodiče se rozhodli pro přesun z domovské obce na Březové Hory. Byl tedy nepřímým účastníkem migračního procesu. Řádně chodil do práce, rodinu se snažil co nejvíce zajistit, což bylo doloženo 42 letou docházkou. Zároveň u něj, jako u většiny horních dělníků, byl zaznamenán posun ve funkci, kdy za svou kariéru vystřídal více pracovišť a povolání, aniž by byl vyučený na řemeslnické škole. Na jeho rodině se promítlo nedostatečné dobové lékařství v podobě smrti jeho dvou dětí a první manželky. Sám se ovšem dožil nadprůměrného věku, vzhledem k faktu, že zemřel na plicní onemocnění, kterému průměrní horničtí dělníci podléhali daleko dříve.

⁹⁴ Vladislav KURKA, *Pohlavní zdravotěda a sebeochrana*, Kladno 1911, s. 93-94.

III. 2. Josef Dražan

Dalším vybraným horním dělníkem se stal Josef Dražan. Narodil se 25. 8. 1866 v domě jeho rodičů v Horním Lázu. Rodina nebyla hornického původu. Otec František Dražan byl sedlák, tak jako Josefův děd Matěj Dražan. Matka Anna pocházela z rodiny chalupníka Matěje Jilmy z Horního Lázu.⁹⁵ Josef nastoupil 31. 8. 1881 ve svých 15 letech na zkušební dobu k hornímu podniku. Ke dni 1. 2. 1882 byl přijat na plný úvazek. Jeho prvním povoláním bylo jako u většiny nováčků přebírání rudy (německy *Klaubjung*). Na bohutínském dole Štefan byl zaučen tak, aby mohl vykonávat funkci zavažeče (německy *Bergversetzer*).⁹⁶ Následně byl ze Štefana přeložen na důl Vojtěch na Březových Horách, kde se od roku 1899 začal jako havířský učeň⁹⁷ zaškolovat a později se stal samostatným horním dělníkem. Na tomto dole zůstal až do konce své služby. Dne 16. 11. 1921 mu byla vyplacena poslední nemocenská směna a hned následující den začal pobírat důchod. To znamenalo, že byl nějakou dobu hlášen na nemocenské dovolené. Pracovní poměr tedy ukončil po 39 letech, evidentně vzhledem k zhoršenému zdravotnímu stavu, který byl způsoben pracovním vytížením.

Měl dohromady tři děti, což odpovídalo průměrnému počtu na jednoho horního dělníka. První manželku Marii rozenou Spěvákovou si vzal v roce 1890. Měli spolu dceru Marii narozenou 9. 6. 1892. Manželka později podle knihy osazenstva 8. 1. 1895 zemřela. Její záznam bohužel nebylo možné dohledat v matrice, takže bylo velmi pravděpodobné, že se zapisovatel opět přehlédl při zaznamenávání údaje. Dražan se ve svých 28 letech stal vdovcem. Po dvou letech se ovšem v pramenu objevila zmínka o tom, že si opět žádal o povolení k sňatku. Jeho novou manželkou se stala 22 letá Josefa rozená Chalupná, která pocházela z rodiny Matěje Chalupného z Nesvačil. S tou měl Dražan dohromady dvě děti, a to dceru Martu (29. 7. 1902) a syna Stanislava (25. 3. 1909). Ačkoliv nebylo možné dohledat matriční záznam o narození chlapce (digitalizované matriky pouze do roku 1907), je pravděpodobné, že obě děti se narodily ve stejném domě. Tudíž je dost pravděpodobné, že se Dražan s rodinou přestěhoval z Horního Lázu někdy mezi lety 1897 až 1902. Zde bydleli v domě číslo 390, který se nacházel v dnešní Mariánské ulici. Ačkoliv nebyl v knize osazenstva zápis o tom, kdy důchodce Dražan zemřel, matriční

⁹⁵ <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/4000/10> ze dne 10. 7. 2020.

⁹⁶ J. HRABÁK, *Terminologický slovník*, s. 21.

⁹⁷ Tamtéž, s. 67.

záznam o jeho narození tuto informaci poskytnul. Datum úmrtí připadlo na 16. 8. 1952, když mu bylo 85 let.⁹⁸ Dožil se tedy velmi vysokého věku.

Druhý sledovaný horní dělník nepocházel z ryze hornické rodiny, což vyplynulo z detailnějšího průzkumu matričních záznamů. Také změnil bydliště, přestěhoval se z obce Horní Láz na Březové Hory. Výzkum se domníval, že důvod Dražanovy migrace tkvěl v tom, že nejspíš nebyl prvorozeným synem a z toho důvodu nemohl zdědit rodový dům, který rodině patřil po generace. Rozhodl se tedy opatřit si jinou nemovitost a vzhledem k jeho povolání volil takovou, která by se nacházela blíže k místu pracoviště. Zároveň bylo na jeho životním příběhu zajímavé, že všechny jeho děti se dožily plnoletosti, což je v dané době poměrně vzácné.

⁹⁸ <https://ebadatelna.soapraha.cz/d/4000/10> ze dne 10. 7. 2020.

IV. Závěr

Předkládaná práce se zabývala sociálními aspekty hornických pracovníků Hlavního horního závodu na stříbro a olovo svatého Karla Boromejského v Příbrami, kteří byli přijati mezi lety 1880 až 1890. Byla založena zejména na zpracování obsáhlého pramene, takzvaných knih osazenstva. Z vybraných informací byla vytvořena databáze v programu Microsoft Excel, která se vyhodnotila, a její výsledky se porovnávaly s ostatními průmyslovými centry. Jedním z cílů práce bylo zkoumat tento horní závod v celostátním měřítku a hledat případné odchylky. Současně byli metodou mikrohistorické sondy zkoumáni dva vybraní zaměstnanci, na kterých se promítly výsledky výzkumu.

Region Příbramsko se nachází ve Středočeském kraji, zhruba 60 kilometrů jižně od hlavního města Prahy. Oblast byla specifická dlouhou hornickou tradicí, která se v mnohých rodinách dědila po generace. V 19. století patřily tamní stříbrorudné doly mezi jedny z nejvýnosnějších a technicky nejmodernějších v Předlitavsku. Počet zaměstnaných u podniku v osmdesátých letech 19. století sahal až k 6 000.

V úvodní kapitole byly stanoveny hypotézy, které měl výzkum buďto potvrdit nebo vyvrátit. Obecně byl důraz kladen na zjištění, do jaké míry na sledovanou skupinu působily modernizační procesy. Z hlediska zkoumání míry profesionalizace se potvrdilo, že v největší míře nastupovali důlní pracovníci do zaměstnání ve velmi útlém věku čtrnácti let (31,7 %), tudíž ve věku, kdy měli maximálně základní vzdělání. Přičemž Matějček s Macháčovou se zmínili, že v některých vsích byla do konce 19. století povinná školní docházka jen formalitou.⁹⁹ Bylo stanoveno, že tak mladí chlapci nemohli mít při vstupu do zaměstnání vyučení, tudíž jejich profesionalizace probíhala formou školení od starších důlních pracovníků. Z celkového počtu 2 038 jedinců se pouze 5,9 % rozhodlo pro doplnění vzdělání, díky kterému mohli postoupit do vyšší funkce (štajg, dozorce). Spíše tedy byla potvrzena inklinace k tradičním pracím, které nevyžadovaly speciální školní vzdělání. Větší zájem horního závodu o profesionály přišel obecně až na přelomu 19. a 20. století, kdy se modernizovala technika, která pro svou obsluhu vyžadovala školené pracovníky. V mikrohistorické sondě se proces školení při práci promítnul na Josefa Dražana, který, jako mnozí další, změnil za svou kariéru několikrát specializaci. Nejprve pracoval jako přeběrač rudy, potom se stal zavažečem. V devadesátých letech se stal havířským učněm, takže mohl od roku 1897 začít samostatně pracovat jako horník.

⁹⁹ J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK, *Nástin*, s. 35.

Z hlediska zkoumání migrací se po vyhodnocení databáze došlo k závěru, že se Příbramsko skutečně vyvíjelo specifickým způsobem. Z dostupné literatury sice bylo možné se dozvědět, že i zde se stavěly hornické kolonie, ve většině však šlo o domky. Na rozdíl například od Ostravska, kde bylo zázemí pro dělníky s rodinami stavěno v mnohem vyšší míře a většinou ve formě bytových jednotek. Navíc pro sledovanou skupinu nebyla potvrzena tak vysoká míra migrace, jako pro Ostravsko, kde zejména v poslední čtvrtině 19. století docházelo k takzvanému "útěku z venkova", v rámci kterého docházelo k masivnímu stěhování lidí ze zchudlých vsí do center těžby. Nutno dodat, že tento proces byl velmi podporován závody, které se nové kolonie snažili stavět co nejbliže k průmyslovým fabrikám nebo dolům. Migrační vlna se sledovaného vzorku 2 038 dotkla minimálně.

Celkem u 21,9 % došlo ke změně místa narození a domovské obce, většinou blíže k hornímu závodu. Ostatních 78,1 % důlních pracovníků buďto v centrech těžby (Březové Hory, Příbram) už bydlelo nebo docházelo na denní bázi, přičemž většina z nich bydlela v okruhu deset kilometrů od horního závodu. Z vydaných pamětí místního rodáka Karla Pobudy bylo možné se dozvědět, že mnozí pracovníci přes týden bydleli u svých kolegů.¹⁰⁰ Jiní se zase rozhodli strávit pracovní týden od pondělí do soboty strávit v noclehárnách a v sobotu večer se vrátit domů. Tímto byla potvrzena hypotéza stanovená v úvodu, která předpokládala, že pracovníci docházeli na denní bázi, přičemž většina ze zaměstnaných pocházela z okolních vsí. Stejný vzor chování byl sledován i v oblasti Litic na Plzeňsku, které se proslavily těžbou černého uhlí. Zde také docházelo k migracím na denní bázi.¹⁰¹ Výzkum předpokládá, že svou „zásluhu“ na tomto procesu měla pro Příbramsko poměrně malá vzdálenost okolních vsí a také držba hospodářství, kterého se dotyční nechtěli vzdát.

Z hlediska sociálního pojištění, o které se starala instituce bratrské pokladny, byl pro všechny důlní pracovníky možný vstup do důchodu po 40 odpracovaných letech. Ačkoliv bylo procentuální zastoupení této doby pouze 7,5 % (152 lidí), byl to nejčastější údaj. Jak již bylo zmíněno výše, pracovníci pobírali nejvyšší důchod po 40 letech. Někteří se ovšem ani po takové době nezastavili a ještě přesluhovali. Jako odůvodnění se pokládal fakt, že chtěli ještě více zabezpečit početnou rodinu.

Vývoj rodiny byl ovlivňován do velké míry stanovami podniku. O svolení k sňatku žádali pracovníci horní závod. Ze zajištění bratrských pokladen vyplývalo,

¹⁰⁰ K. POBUDA, *Havíř*, s. 91.

¹⁰¹ M. BĚLOHLÁVEK, *Život*, s. 80-88.

že pro ně bylo výhodné, když žili v manželství. Jak bylo zapsáno ve stanovách, v případě hmotné nouze, osiření či ovdovění byl dotyčným poskytován finanční poplatek. Z celkově 2 038 sledovaných bylo v manželském svazku 1 553 lidí (76,2 %). Celkový počet všech narozených dětí byl 6 111. Oproti celostátní situaci, kdy na jeden pár vycházely průměrně dvě děti, byl počet tří dětí na sledovanou skupinu nadprůměrný.¹⁰² Početnost rodin byla důkazem neregulované porodnosti. Ve vzorku se vyskytlo celkem 414 lidí, kteří měli šest a více dětí.

Pro mikrohistorickou sondu byli vybráni dva odlišní pracovníci. První zkoumaný František Vrátný patřil do rodiny, kde se hornická tradice dědila po generace. Jeho život přímo ovlivnily procesy typické v 19. století. Byl synem horníka, který se pravděpodobně v padesátých letech 19. století přestěhoval na Březové Hory. Dvě děti a první manželka totiž zemřely v důsledku nedostatečné zdravotní péče. Jeho kariérní život byl poznamenán profesionalizací v rámci pracovní skupiny, v rámci které prošel povoláním přeběrače rudy, důlního zedníka a důlního tesaře. Druhý pracovník Josef Dražan pocházel ze vzorku zaměstnanců, kteří v rámci své práce migrovali do blízkosti dolů. Konkrétně se přestěhoval z Horního Lázu na Březové Hory. Výzkum stanovil, že důvod jeho přestěhování tkvěl v tom, že nebyl prvorozeným synem, takže mu nebyla odkázána rodinná chalupa, ve které jeho rodiče bydleli. Nakonec se mu podařilo najít si dům na Březových Horách.

Přínos práce byl v přiblížení vývoje skupiny zaměstnanců v celostátním kontextu a hledání odchylek od obecného vývoje. Pro hornické Příbramsko jako předmět badatelského výzkumu převládá literatura populárně naučná. Odborné studie, které by do hloubky sledovaly a následně porovnávaly odchylky v hospodářském a sociálním vývoji od ostatních průmyslových center, víceméně postrádá. Místní sborník Podbrdsko je sice velmi ceněným periodikem, nicméně se detailně zabývá spíše regionálními tématy. Z celostátního výzkumného hlediska stojí hornictví na Příbramsku poněkud na okraji zájmu. Bylo by ovšem velkým přínosem, kdyby vznikaly studie, které by šly po vzoru Historické demografie „*více do hloubky*“. Historiky upřednostňovanou lokalitou je totiž po dlouhá léta zejména ostravská průmyslová oblast. Zde probíhají neustálé výzkumy, iniciované zejména Ostravskou univerzitou. Pro hornické Příbramsko by bylo velkým přínosem, kdyby zde byly vedeny výzkumy, které by se zabývaly dnes velmi oblíbeným výzkumem druhého života důlních pracovníků, jejich rodinných struktur a v neposlední

¹⁰² J. MATĚJČEK, *Některé ekonomické a sociální předpoklady*, s. 161-176.

řadě studiu migrací. Ty, jak již bylo zmíněno, se na sledovanou skupinu takřka vůbec nepromítly. Dále by se mohl zkoumat proces osamostatňování hornických synů od rodiny a také zjistit, kdy přibližně se ženili a jaká měli kritéria výběru budoucí manželky. Z odborných studií pro jiné regiony jsou tato data již známá, Příbramsko ovšem opět zaostává.

Ačkoliv se výzkum snažil komplexně ověřit veškeré hypotézy, v otázce zkoumání důvodů pro trvalou migraci se to plně nepodařilo. Možný budoucí výzkum by se tak mohl podrobněji zaměřit na skupinu 21,9 % důlních pracovníků a hledat konkrétnější důvody pro přesun z místa narození. Perspektiva je spatřována i v podrobnějším zkoumání bratrských pokladen a jejich způsobu zabezpečování pracovníků. Toto téma je velice složité na uchopení, vzhledem k velmi obsáhlé pramenné základně a častým modernizacím vyhlášek a stanov horního závodu.

V. Seznam pramenů a literatury

V. 1. Vydané prameny

PALACKÝ, František, *Popis království Českého*, Praha 1848.

SCHALLER, Jaroslav, *Topografie des Königreichs Böhmen. Achter Theil, Berauner Kreis*, Prag – Wien 1788.

SOMMER, Johann Gottfried, *Das Königreich Böhmen. Sechzehnter Band, Berauner Kreis*, Prag 1849.

V. 2. Nevydané prameny

Archiv DIAMO, Báňské ředitelství Příbram (1700) 1814–1945 (1952), Mannschaftsbuchy, přírůstek č. 309, neuspořádáno, neinventarizováno.

Archiv hlavního města Prahy, Sbíрка matrik, inv. č. 156, CHORB Z3, Farní úřady a civilní matriční úřady na území hl. m. Prahy, Zemský ústav pro choromyslné – Bohnice, Z (1917 – 1922), pag. 203/sn. 211.

V. 3. Literatura

BEJČEK, Eduard, *Horničtí rodopisci na Příbramsku*, in: MÜLLER, Karel (ed.), *Sborník příspěvků z III. setkání genealogů a heraldiků*, Ostrava 1987.

BĚLOHLÁVEK, Miloslav, *Život v litické hornické kolonii u Plzně v letech 1880–1910*, ČL 76, 1989, s. 80-88.

BRABENCOVÁ, Jana, „*Knihy osazenstva“ průmyslových podniků jako pramen při zkoumání migrace a pracovních poměrů dělnictva*, in: *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, Praha 1986, s. 377-394.

BŮŽEK, Václav a kol., *Úvod do studia historie*, České Budějovice 1994.

ČERNÝ, Václav, *Aktuální genealogické programy a jejich přínos pro historickou demografii (diskusní příspěvek)*, HD 39, 2015, s. 105-122.

ČERNÝ, Václav, *Dědicové a jejich sourozenci. Sonda do poměrů selských rodin, Protivínsko (1780–1830)*, disertační práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, České Budějovice 2019.

DIVIŠ, Julius, *Státní doly na stříbro a olovo v Příbrami*, Příbram 1926.

DÜLMEN, Richard van, *Historická antropologie. Vývoj – problémy – úkoly*, Praha 2002.

FALTUS, Jozef – PRŮCHA, Václav, *Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století*, Praha 2003.

GRULICH, Josef, *Migrace městského a venkovského obyvatelstva: farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013.

GRULICH, Josef, *Migrační strategie: Město, předměstí a vesnice na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století*, České Budějovice 2018.

GRULICH, Josef, *Zkoumání „maličností“. Okolnosti vzniku a význam historie, ČČH 99*, 2001, s. 519-547.

HAVRÁNEK, Jan – PETRÁŇ, Josef, *Základy statistické metody pro historiky*, Praha 1963.

HRABÁK, Josef, *Průvodce po Příbrami a okolí hlavně též po příbramských dolech*, Příbram 1893.

HRABÁK, Josef, *Terminologický slovník hornický německočeský a českoněmecký*, Praha 1888.

JEMELKA, Martin, *Ostravské hornické kolonie: Představy a skutečnost (1850–1900)*, in: Kolektiv autorů, *Lidé a prostor v perspektivě*, Ostrava 2010, s. 36-39.

JEMELKA, Martin (ed.), *Ostravské dělnické kolonie I. Závodní kolonie kamenouhelných dolů a koksoven v moravské části Ostravy*. Ostrava 2011.

JEMELKA, Martin, *Populace Šalamounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890–1930)*, HD 28, Praha 2004.

JEŽEK, Vladimír, *19 kapitol o březohorském rudním revíru*, Příbram 1981.

JINDRA, Zdeněk – JAKUBEC, Ivan, *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2015.

JINDRA, Zdeněk – SVÁTEK, František – ŠTAIF, Jiří, *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin. O předmětu bádání, genezi a historiografii oboru*, Praha 1997.

KÁRNÍKOVÁ, Ludmila, *Původ a postavení horních dělníků buštěhradských vrchnostenských dolů v 1. polovině XIX. století*, ČL 42, Praha 1955.

KÁRNÍKOVÁ, Ludmila, *Vývoj obyvatelstva českých zemí 1754–1914*, Praha 1965.

KNOB, Stanislav – RUCKI, Tomáš (edd.), *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. Bilance a výhledy studia*, Ostrava 2011.

KURKA, Vladislav, *Pohlavní zdravotnictví a sebeochrana*, Kladno 1911.

LENDEROVÁ, Milena a kol., *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009.

MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří, *K profesionalizaci obyvatelstva českých zemí v 19. století*, Slezský sborník 93, č. 4, 1995.

MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*, Praha 2010.

MAJER, Jiří, *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2004.

MATĚJČEK, Jiří, *CLEO – Pracoviště historické sociologie, nebo sociologizující historiografie?*, Historická sociologie 1, 2001, s. 95-102.

MATĚJČEK, Jiří, *Některé ekonomické a sociální předpoklady vývoje dělnické rodiny v období kapitalistické industrializace českých zemí*, HD 10, Praha 1986, s. 161-176.

MAUR, Eduard, *Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání*, HD 2, 1968, s. 72-83.

MAUR, Eduard, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, HD 6, 1972, s. 40-58.

MENDL, Bedřich, *Hospodářský vývoj Evropy*, Praha 1931.

- MYŠKA, Milan, *Problémy a metody hospodářských dějin*, Ostrava 2016.
- MYŠKA, Milan – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), *Člověk v Ostravě v 19. století*, Ostrava 2007.
- PAULINYI, Ákoš, *Průmyslová revoluce. O původu moderní techniky*, Praha 2002.
- PETERKA, Josef, *Cesta k rodinným kořenům, Praktická příručka občanské genealogie*, Praha 2006.
- PETRÁŇ, Josef, *Příběh Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice*, Praha 2001.
- POBUDA, Karel, *Havíř Bouda, Vzpomínání na rodné město v druhé polovině 19. století*, Příbram 2007.
- POLÁK, Stanislav, *Historický úvod, Příbram*, in: Vlastivědný sborník Podbrdsko, č. 11-12, Příbram 1977, s. 11-52.
- PURŠ, Jaroslav, *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*, Praha 1973.
- Retrospektivní lexikon obcí československé socialistické republiky 1850–1970*, díl 1, svazek I, Brno 1978, s 180-181.
- SMOLOVÁ, Věra a kol., *Příbram*, Praha 2017.
- SPRINGER, Jerry (přeložil Jaroslav Barth), *Domácí lékařka: kniha o poučení a vysvětlení pro zdravé i choré o nejdůležitějších otázkách zdravotnických a lékařských*, Praha 1923–1930.
- ŠIMEČKOVÁ, Alena – DOKOUPIL, Lumír, *Příčiny úmrtí obyvatelstva ostravské průmyslové oblasti v 19. století*, HD 9, Praha 1985, s. 143-160.
- TŮMOVÁ, Vanda, *K rodinným tradicím na Ostravsku – děti v rodině*, ČL 1967, s. 1-15.
- VALTA, Karel, *Po stopách utrpení a slávy hornictva na Příbramsku*, Příbram 1936.
- VOJÍŘ, Rudolf František, *1 300 metrů pod zemí*, Praha 1941.
- VYŠÍN, Vojtěch, *Babictví. Učebná kniha o porodnictví pro báby porodní*, Olomouc 1888.
- ZÁVODNÁ, Michaela – KADLEC, Petr, *Přehled hospodářských a sociálních dějin českých zemí do roku 1989*, Ostrava 2018.

V. 4. Internetové zdroje

ahmp.cz

ebadatelna.soapraha.cz

kramerius5.nkp.cz

mapy.cz

(Zdroje ověřeny k 17. 7. 2020)

VI. Seznam příloh

VI. 1. Tabulky

- Tabulka č. 1* **Kniha osazenstva – evidované údaje (Příbram, 1880–1890)**
- Tabulka č. 2* **Počet domů v Příbrami a na Březových Horách podle
Retrospektivního lexikonu (Příbram a Březové Hory,
1869–1910)**
- Tabulka č. 3* **Počet obyvatel v Příbrami a na Březových Horách podle
Retrospektivního lexikonu (Příbram a Březové Hory,
1869–1910)**
- Tabulka č. 4* **Parametry (sloupce) databáze *Microsoft Excel*
(Příbram, 1880–1890)**
- Tabulka č. 5* **Původ hornických zaměstnanců (Příbram, 1880–1890)**
- Tabulka č. 6* **Věková struktura důlních zaměstnanců při nástupu do práce
(Příbram, 1880–1890)**
- Tabulka č. 7* **Podíl zaměstnanců v kategoriích podle odpracované doby
(Příbram, 1880–1890)**
- Tabulka č. 8* **Četnost dětí v rodině (Příbram, 1880–1890)**

VI. 2. Mapy

- Mapa č. 1* **Mapa Příbrami a Březových Hor (2. vojenské mapování z let
1806–1869), mapy.cz ze dne 1. 7. 2020**
- Mapa č. 2* **Nejčastější místa bydliště důlního personálu na Příbramsku
mezi lety 1880–1890 (QGIS 3.10.0)**

VI. 3. Obrazové přílohy

- Obrázek č. 1* **Kniha osazenstva – příklad zápisu informací o zaměstnancích
(Příbram, 1882)**

Obrázek č. 2 **Příklad obsahu databáze horních dělníků v Microsoft Excel
(Příbram, 1880–1890)**

Obrázek č. 3 **Pozůstatky hornických kolonií v ulici Jarolímkovy sady na
Březových Horách (archiv autorky)**

VII. Seznam zkratk

Periodika

ČČH Český časopis historický

ČL Český lid

HD Historická demografie

Názvy institucí

SOA Státní oblastní archiv

Další

č. číslo

fol. folio

hl. m. hlavní město

inv. č. inventární číslo

kart. karton

kol. kolektiv

N, O, Z narození, oddaní, zemřelí

OPO ostravská průmyslová oblast

pag. pagina

sign. signatura

sn. snímek